

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та практичної психології

**ЗВ'ЯЗОК РІВНЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ Й СТИЛЬ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ
ВІДНОСИН**

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Маркової Альвіни Сергіївни

Керівник к.філос.н. доцент Запорожченко О.В.

Рецензент к. пед.наук доцент Іванова Д.Г.

Ізмаїл – 2020 р.

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри загальної та практичної психології
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від «19» січня 2021 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Запорожченко О.В.

(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК

«28» січня 2021 р.

Оцінка 78 добре

(за стобальною шкалою)

(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис)

Макарук Н.О.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. НАУКОВЕ-ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ САМООЦІНКИ.....	8
1.1. Загальна характеристика поняття «самооцінка»: психолого-педагогічний та науковий погляди.....	8
1.2. Формування самооцінки у дітей дошкільного віку.....	15
1.3. Вплив рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання.....	30
Висновки до розділу I.....	35
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА.....	38
2.1. Особливості дитячо-батьківських відносин у дітей старшого дошкільного віку.....	38
2.2. Вплив дитячо-батьківських відносин на вибудовування взаємних комунікацій старших дошкільників та на рівень їх самооцінки.....	45
2.3. Емоційна саморегуляція дошкільнят і дитячо-батьківських відносин.....	51
Висновки до розділу II.....	62
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ САМООЦІНКИ ДИТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ І СТИЛЮ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН.....	64
3.1. Діагностика рівня самооцінки та типу дитячо-батьківських відносин....	64
3.2. Впровадження серії заходів та прийомів, з метою підвищення рівня самооцінки дошкільнят.....	70
3.3. Кількісний та якісний аналіз ефективності впроваджених заходів.....	75
Висновки до розділу III.....	80
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	88
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Емоційний розвиток дитини пов'язан із формуванням її особистості і є ключовим для загального психологічного благополуччя. Слід також відзначити його тісне переплетення з формуванням когнітивних функцій і соціальним контекстом. Дошкільний період – час інтенсивних новоутворень в емоційній сфері. Можна виділити наступні напрями досліджень емоційного розвитку дошкільників: ідентифікація і розуміння емоцій; рефлексія; емоційна саморегуляція; емоційна експресія; емпатія і формування соціальних емоцій.

У старшому дошкільному віці основними новоутвореннями є збільшення спектра переживань, більш точна ідентифікація, усвідомлення і вербалізація своїх емоцій і почуттів, а також переживань інших людей, підвищення саморегуляції емоційних станів, розвиток емоційної експресії, емпатії та соціальних емоцій, поява здатності до емоційного передбачення. Так, А. Щетиніна [78] експериментально виділила 6 типів сприйняття дошкільнятами емоцій інших людей: довербальний, дифузно-аморфний, дифузно-локальний (4-5 років), аналітичний, синтетичний і аналітико-синтетичний (6-7 років).

У ряді подальших досліджень підтверджена більш точна і деталізована ідентифікація емоцій до старшого дошкільного віку. Дітям 5 років легше розпізнавати радість, смуток і гнів, трохи складніше страх, більш складно відразу і нейтральний вираз.

Після 5 років діти починають краще диференціювати не тільки позитивні, але і негативні емоції. За даними Е. Сергієнко [63], у 5-річному, а особливо у 6-річному віці відзначаються значні зрушення в розвитку моделі психічного розвитку. Дитина переходить з рівня агента на рівень наявного суб'єкта. Це виражається в появі ситуаційної незалежності і можливості ментального впливу на модель іншого. Вік шести років можна вважати

сензитивним для розвитку здатності до розпізнавання емоційних станів за виразом обличчя. Виявлено, що дошкільнятам в цілому легше розпізнати жіночу лицьову експресію і що дівчатка більш успішні в розпізнаванні емоцій в порівнянні з хлопчиками.

Важливими тенденціями в усвідомленні власних емоцій у дітей 4-5 років є ускладнення здатності до аналізу соціальних причин переживань і усвідомлення можливості самоконтролю. Діти 5-7 років з високим рівнем усвідомлення емоційних станів показують можливості довільної регуляції негативних емоцій. А. Орлова [53] і К. Тичина [69] вважають, що формування саморегуляції варто розглядати не з ракурсу контролю і придушення емоцій, а як розвиток здатності дітей опанувати новими способами саморегуляції на основі визначення емоційного стану і викликають його причин.

Дослідження емоційної експресії зазвичай йде в контексті вивчення підвищення саморегуляції і освоєння «мови почуттів». Сімейний клімат, характер дитячо-батьківських відносин впливають на психоемоційний благополуччя дітей. Сім'я – це перша середа, в якій діти дізнаються про емоції, а також репетиційна сцена для розвитку емоційних навичок [71, с.30].

Вивченням самооцінки займалися багато вчених. Самооцінку вивчають не тільки у зрілому віці. Разом із тим поза увагою дослідників залишається феномен дошкільньої самооцінки. Отже соціальна значущість та об'єктивна необхідність науково-психологічного опрацювання проблеми зумовили вибір теми *«Зв'язок рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку и стиль дитячо-батьківських відносин»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити чинники, форми зв'язку рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку и стиль дитячо-батьківських відносин.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати поняття «самооцінка»: психолого-педагогічний та науковий погляди;
- 2) Привести загальну характеристику формування самооцінки у дітей дошкільного віку;
- 3) Розкрити особливості впливу рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання;
- 4) Описати особливості дитячо-батьківських відносин у дітей старшого дошкільного віку;
- 5) Визначити вплив дитячо-батьківських відносин на вибудовування взаємних комунікацій старших дошкільників та на рівень їх самооцінки;
- 6) Проаналізувати емоційну саморегуляцію дошкільнят і дитячо-батьківських відносин;
- 7) Обґрунтувати принципи організації та проведення формувального етапу дослідження рівня самооцінки та типу дитячо-батьківських відносин;
- 8) Описати серію заходів та прийомів, які було впроваджено з метою підвищення рівня самооцінки дошкільнят;
- 9) Проаналізувати ефективність впроваджених заходів.

Об'єкт дослідження – самооцінка дошкільників як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості зв'язку рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку і стиль дитячо-батьківських відносин.

Методи дослідження, засновані на використанні аналізу спеціальної та методичної літератури за темою роботи, спостереження, експерименту, анкетування, тощо.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що: матеріали представлені в роботі можуть бути використані студентами, що

навчаються за напрямком підготовки «психологія», психологами загальноосвітніх навчальних закладів, вихователів, батьками, та ін.

Джерельна база дослідження ґрунтується на роботах таких вчених, як: Ю. Акименко [1], М. Левченко, Н. Чепелева, Л. Уманець [2], О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук [23], Є. Галеєва, М. Бартош [27], Л. Головей, В. Василенко, С. Савенишева [29], Н. Горбунова, Є. Трошихіна [35], А. Короленка, А. Гордієвська [46], Н. Крутицька, В. Василенко [49], Н. Мазурова, Ю. Трофимова [51], тощо.

Апробація результатів дослідження:

1) публікація статей: _____

2) виступи на конференціях: _____

Структура роботи. Робота має вигляд: вступ, три розділи, висновки за розділами, загальні висновки, список використаних джерел, якій містить у собі 79 позицій, та 3 додатки. Основний зміст роботи представлено у текстовому форматі на 96 сторінках, та містить ілюстративно-графічний матеріал.

РОЗДІЛ І. НАУКОВЕ-ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ САМООЦІНКИ

1.1. Загальна характеристика поняття «самооцінка»: психолого-педагогічний та науковий погляди

Одним з найбільш важливих особистісних утворень, тому й найважливішим об'єктом дослідження у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці вважається самооцінка особистості. Самооцінка є системоутворюючим стрижнем індивідуальності людини, яка багато в чому визначає життєві позиції і погляди особистості, рівень її домагань, всю сукупність оцінок. Самооцінка обумовлює стиль поведінки і соціальні норми життєдіяльності людини. Іншими словами, самооцінка багато в чому зумовлює динаміку і спрямованість розвитку людини [3, с.14].

На формування самооцінки дитини впливає ставлення оточуючих, стиль батьківського виховання, особливості педагогічного спілкування. Для формування адекватної самооцінки дитини необхідно організувати процес демократичного педагогічного спілкування, заснованого на принципах поваги прав і свобод особистості дитини, її індивідуальності. Через індивідуальність розкриваються своєрідність особистості людини, її здібності, інтереси і потреби, краща область діяльності, її мотиваційна сфера [5, с.86].

Дослідженню проблеми розвитку самооцінки в психолого-педагогічній науці присвячені роботи психологів, які мають як загальнотеоретичне, так і методологічне значення. У них розглядаються питання, пов'язані з особливостями самооцінки, залежно самооцінки особистості від оцінок оточуючих. Питаннями виявлення закономірностей формування самооцінки у дітей займалися Ю. Акименко [1], М. Бартош [27], Є. Галеєва [27],

Є. Сидорина [9] та інші вчені. У педагогічну термінологію поняття «самооцінка» було впроваджено закордонними вченими (Р. Берні, У. Джеймс, К. Роджерс, З. Фрейд, Б.Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, Е.С. Терещенко, Е. Еріксон). Дана педагогічна категорія особливо значущим стала в навчально-виховному процесі в зв'язку з прийняттям закону «Про освіту» з метою розвитку індивідуальних здібностей, моральних цінностей і світоглядних якостей дітей.

Існують різні визначення поняття «самооцінка», різні думки дослідників з питань визначення її видів, структурних компонентів та інших питань, пов'язаних з її обґрунтуванням. Про складність і неоднозначність даного терміну свідчать відмінності в його основотвірній категорії до яких прийнято відносити: «особистісне утворення», «ядро індивідуальності особистості», «елемент самосвідомості», «комплекс проявів особистості» [6, с.18].

Дошкільний вік є активним етапом усвідомлення дитиною себе, своїх потреб, мотивів поведінки (А. Орлова [53]), діяльності та спілкування. Саме в цьому віці відбувається формування правильного ставлення до навколишнього світу, що вимагає особливої уваги до розвитку адекватної самосвідомості. Однак, початок розвитку самооцінки дітей в науці прийнято пов'язувати з кризою трьох років, таким періодом у житті дитини, коли збільшується її увага до самої себе, підвищується рівень запитів до себе, свого становища, успіху. А вже в старшому дошкільному віці, на етапі інтенсивного розвитку навчальної діяльності і в результаті правильної її організації, пишуть А. Джиоєва і Г. Джиоєва [40], відбувається оволодіння дитиною узагальненими формами дій. Внаслідок цього формується самооцінка як орієнтація на предмет діяльності і способи її перетворення.

Як зазначав психолог О. Скрипченко, саме в п'ятирічному віці починає складатися самооцінка, виражена в узагальненому, стабільному, і при цьому, вибіркового ставленні дитини до самої себе [23, с.40]. Це говорить про те,

що самооцінка регулює відношення дитини до себе, концентрує напрямок і стиль її діяльності, розвиває досвід спілкування з іншими людьми. Подібну позицію ми спостерігаємо і у Л. Парцхаладзе, визначаючи самооцінку найважливішою особистісною інстанцією, що дозволяє контролювати власну діяльність дитини, здійснюючи дії і вчинки відповідно до прийнятих в суспільстві нормами [54, с.201].

Самоконтроль дитини, реальна оцінка результатів своєї діяльності, поведінки, саморегуляції є суттєвими показниками самооцінки особистості. Дослідниками найчастіше виділяються наступні види самооцінки дитини: адекватна, занижена і завищена. Вона може бути і нестійкою, що дає можливість впливати на неї, коригувати та формувати в результаті цілеспрямованого або стихійного впливу.

Основа розвитку у дитини впевненості в собі, віри в свої сили і можливості є адекватна самооцінка. Вона сприяє розвитку особистісної компетентності, самокритичності і вимогливості до себе. Зниження або ж завищена самооцінка дитини перешкоджає розкриттю і реалізації її здібностей і можливостей, веде до виникнення внутрішніх конфліктів, порушення спілкування, конфліктів з навколишнім світом [11]. Все це свідчить про несприятливий розвиток особистості дитини.

Одним з істотних показників психологічного благополуччя дитини дошкільного віку, на думку ряду дослідників (І. Бех [12], О. Зайцева [42], Є. Терещенко [67], Н. Билкіна [15] та ін.), є самооцінка як відчуття власної цінності і значущості. Тут важливо враховувати її рівень. Більш швидкої і легкої адаптації дитини до навколишнього середовища сприяє завищена самооцінка. Діти з таким рівнем самооцінки легше переживають невдачі, долають труднощі. Їх відрізняє відкритість, доброзичливість, що допомагає їм швидко адаптуватися в навколишньому середовищі, легше знайомитися з людьми, знаходити серед них друзів [7, с.279].

При визначенні динаміки розвитку самооцінки дітей ними виявлено, що більша частина оцінюють виконану ними навчальну задачу більш високим балом, ніж насправді заслуговує, тобто вони орієнтуються на бажаний рівень. В результаті цього у них поступово слабшає потреба у виході з числа тих, що відстають і придбанні більш високого статусу. Таким чином, до кінця дошкільного віку суттєво збільшується число дітей, які відстають у навчанні, які вважають себе нижче рівнем, ніж вони є насправді, і в результаті самооцінка таких дітей різко падає.

Поруч дослідників відзначається також, що до кінця старшого дошкільного віку багато дітей починають адекватно оцінювати себе в конкретних видах діяльності. «На думку вченого С. Амбалова, існують істотні відмінності між здатністю більш-менш адекватно оцінювати себе в конкретній діяльності при зовнішньому провокуванні самооцінки і схильністю осмислювати себе самостійно, спонтанно, причому не в сфері конкретних занять, а в цілому» [9, с.797].

Численні дослідження самооцінки дітей до кінця старшого дошкільного і початку молодшого шкільного віку дають можливість робити висновок про те, що саме в цей період якісно змінюється ставлення дитини до самої себе [45]. Широко відома думка відомого дослідника Р. Бернса, який в результаті аналізу досліджень американських вчених прийшов до висновку про те, що на рубежі дошкільного і молодшого шкільного віку відбувається якісний стрибок у розвитку самооцінки дитини. Якщо самооцінка дошкільника має складну структуру, тобто дитина визнає себе і як суб'єкта діяльності, і як особистість, то у дітей самооцінка стає більш адекватною, більш обгрунтованою і рефлексивною. Самооцінка на даному віковому етапі знаходиться на стадії формування, і під впливом певних факторів може легко змінюватися. В основі розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку до підліткового віку лежить думка оточуючих, в тому числі і суб'єктів педагогічної діяльності, оцінка ними їх поведінки і вчинків дітей [8, с.67].

Володіння психологом, педагогом, батьками знаннями про особливості самооцінки дитини допомагає їм правильно організувати педагогічний процес, вводити дітей у різні види діяльності, формувати навчальну діяльність. Аналіз літературних джерел, а також наші спостереження за ходом педагогічного процесу, характером і змістом взаємодії сім'ї і навчального середовища в реалізації розвивального впливу на дитину показали, що самооцінка дитини складається в процесі сімейного і соціального виховання.

На думку О. Белобрикіної, факторами становлення самооцінки дитини даного віку можуть виступати: почуття відповідальності; оцінка своїх досягнень; шкільна оцінка; особливості спілкування педагога з дітьми; методи сімейного педагогічного впливу; стиль сімейного виховання; форми міжособистісних стосунків у сім'ї; поява рефлексії і її вплив на розвиток особистості [11, с.31].

Спроба дослідження взаємозв'язку самооцінки, очікуваної батьківської оцінки і дійсної батьківської оцінки зроблена в роботах С. Чернобровкіної та В. Гусарова. Результати їхніх спостережень показали, що самооцінка дітей молодшого шкільного віку в більшій мірі пов'язана з очікуваною, ніж зі справжньою батьківською оцінкою [74, с.42].

На формування адекватної самооцінки дітей впливають стиль сімейних взаємин, а також прийняті в сім'ї цінності. Як правило, діти із завищеною самооцінкою, найчастіше виховуються в обстановці загальної уваги і поваги. Навпаки, діти з низькою самооцінкою не відчують емоційного участі батьків у їхньому житті. Вони, як правило, надані самим собі, мають так звану «повну свободу», що є наслідком безконтрольності, байдужого ставлення дорослих до дітей. Діти ж з високою самооцінкою виховуються в сім'ях, де увагу до особистості в сукупності з достатньою вимогливістю є засобами їх ефективного виховання і розвитку.

Формована в ході сімейного виховання самооцінка дитини надає істотний вплив і на його навчальну діяльність. «Батьки задають вихідний рівень домагань дитини – те, на що вона претендує у навчальній діяльності. Специфіка формування самооцінки дитини в умовах навчального середовища полягає в тому, що саме на початковому його етапі дитина починає усвідомлювати відмінності між собою та іншими дітьми, використовуючи при цьому соціальне порівняння, тобто показник успішності в реальних видах діяльності – зокрема, навчальній. Спілкування дитини з однолітками дозволяє йому отримати зворотній зв'язок, яка переконує першого в його потребності іншим, в симпатіях з боку, значущості в навчальному колективі тощо. Самооцінка стосується різних сторін життєдіяльності дитини – фізичного розвитку, соціальних навичок, успіхів у навчальній, комунікативній і ігровій діяльності, емоційного статусу, зовнішнього вигляду» [11, с.31].

Спеціально організований розвиток дитини, на противагу стихійному, відбувається в результаті навмисного впливу педагога, психолога, батьків, інших учасників освітньо-виховного процесу на дитину з метою формування у неї адекватної самооцінки. Створення сприятливих умов для підвищення самооцінки дитини пов'язане з дотриманням ряду умов, серед яких сучасна психолого-педагогічна наука виділяє наступні:

- пред'являти вимоги, адекватні рівню саморозвитку, саморегуляції, самовиховання і вже частково сформованої самооцінки дитини, тобто вимоги повинні відповідати індивідуальній програмі розвитку дитини;

- організовувати систематично спільну діяльність дітей, яка передбачає важливість спільної справи групи, а також кожного учасника окремо;

- організувати процес оцінювання діяльності на основі рефлексивного підходу, тобто учні повинні навчитися аналізувати власні досягнення і робити відповідні висновки;

- до процедури оцінювання необхідно залучати всіх учасників освітнього процесу (учителів, дітей, батьків);
- надавати допомогу дітям в пошуку різних додаткових джерел для подальшого розвитку [13, с.5].

Однак учасникам психолого-педагогічної взаємодії необхідно озброїтися і знанням факторів, що впливають на формування заниженої самооцінки дитини. Вони такі:

- неправильна оцінка з боку педагога, батьків, інших навколишніх дитини людей, результатів її діяльності, в тому числі і навчальної діяльності, вчинків, скоєних дітьми;
- формування в середовищі спілкування з однолітками несприятливих ситуацій;
- невміння аналізувати свої дії і вчинки;
- занадто завищені або ж занижені критерії самооцінки [6, с.116].

Таким чином, якщо в ранньому дитинстві спостерігається формування зачатків самооцінки дитини, то вже у старшого дошкільника формується ставлення до себе і навколишнього світу – з'являється самооцінка в психологічному сенсі. Це вимагає професійного керівництва і уважного ставлення до дитини. Вся складність полягає в тому, що необхідно діяти так, щоб домогтися адекватної самооцінки у кожної дитини. Для цього вже в молодшому дошкільному віці слід активно займатися формуванням такої самооцінки. Головна особливість самооцінки полягає в самовдосконаленні, самоконтролі, саморегуляції дитини, самостійної неупередженої оцінки власної діяльності. Усвідомлення дитиною об'єктивної оцінки своїх навчальних дій досить складно, особливо якщо у неї вже сформувався власний досвід проживання в іншому режимі, де всі функції оцінювання поведінки і діяльності дитини перебували в руках дорослих: педагогів, батьків, вихователів, наставників. Однак стаючи самостійною і стабільною,

самооцінка починає виконувати функції мотивації навчально-пізнавальної діяльності дітей.

1.2. Формування самооцінки у дітей дошкільного віку

Закріплення дошкільної освіти в якості першого ступеня загальної освіти актуалізувало потребу в наявності у дітей початкового досвіду виконання універсальних дій, а також досягнення необхідного і достатнього рівня розвитку для оволодіння основними шкільними навичками, письма і читання. У зв'язку з цим, педагогічна підтримка дошкільнят спрямована на надання допомоги у вирішенні індивідуальних проблем, пов'язаних з готовністю до навчального середовища, в тому числі в питаннях розвитку самооцінки і формування мотивації до навчання [14, с.20].

Самооцінка – складний процес, в результаті якого в свідомості дитини формується ранг характеристик власних психічних і фізичних якостей, можливостей, здібностей, відносин з оточуючими. Оцінити себе, може тільки той дошкільник, який володіє навичками аналітичної діяльності, володіє знаннями про навколишній світ і самого себе. Діти, здатні адекватно оцінити свої можливості, планувати, включитися в хід діяльності, усвідомлено долати виникаючі труднощі, оцінювати результати, значно ефективніше опановують універсальними навчальними діями і швидше адаптуються до умов шкільного життя [18, с.4].

У дошкільній педагогічній практиці існує ряд методик, проб, шкал, що дозволяють провести самооцінку. Їх авторами є вітчизняні та зарубіжні класики: Дембо-Рубінштейн, Де-Греф, В.Г. Щур «Драбинка», А.В. Захаров «Методика визначення емоційної самооцінки», Д. лампи «Дерево» (в адаптації Л.П. Пономаренко), А.М. Прихожан «Намалюй себе», А. Липкіна «Три оцінки», Т.В. Дембо «Дослідження самооцінки», Р. Немова «Вивчення сформованого образу «Я» та самооцінки і самооцінки», «Який я?», Т. Драгунова «Самооцінка дошкільника» [15, с.38].

Однією з причин емоційного неблагополуччя дошкільнят є дефіцит або незадоволеність спілкуванням з дорослими і однолітками [17]. Як ми бачили на прикладі тривожності, в даний час спостерігається тенденція до зростання кількості дітей з емоційними проблемами, які відчувають емоційний дискомфорт і напруженість [16, с.116]. Як зазначає І. Булах, це пов'язано з порушеннями в системі дитячо-батьківських відносин, які обумовлені підвищеною невротизацією дорослих, актуалізацією внутрішньоособистісних конфліктів, підвищеної психічної навантаженням, пов'язаної з ритмом життя [19, с.72].

Що стосується понять емоційного інтелекту та емоційної компетентності, то у дошкільнят обидва ці комплексних освіти знаходяться ще в стадії становлення. Проте, конструкт «емоційна компетентність», введений в 1990 р С. Saarni, починає розроблятися в сучасних зарубіжних дослідженнях стосовно дітям, включаючи емоційну експресію, регуляцію і розпізнавання емоцій [21, с.38].

Сімейний контекст впливає на розвиток емоційної сфери трьома способами: через спостереження; через методи виховання і поведінку батьків, пов'язані з соціалізацією емоцій; за допомогою емоційного клімату в сім'ї, який відбивається в якості прихильності, стилі виховання, благополуччя подружніх відносин [24].

Так, ранній емоційний досвід впливає на здатність дитини відгукуватися на емоції оточуючих. Це підтверджують дослідження, де вивчалися особливості розуміння емоцій дітьми, що зазнали жорстокого поводження (S.Pollak, D. Kistler, 2002; S. Pollak, S. Tolley-Schell, 2003). Атмосфера турботи, уваги, захищеності створює сприятливі умови для успішного формування емоційних навичок дитини. У той же час нехтування, відкидання і жорстоке поводження навчають дитину іншим стратегіям реагування з метою адаптації до травмуючим умов, що спотворює його емоційну сферу [22].

У дослідженні Т. Reynolds було виявлено, що діти, які зазнали жорстокого поводження в сім'ї, демонструють гіперчутливість до індикаторів гніву. Розпізнавання індикаторів дозволяє мобілізувати когнітивні ресурси для уловлювання трохи помітних сигналів гніву, що в результаті призводить до спотвореної інтерпретації соціальних сигналів з навколишнього середовища [26].

У зарубіжних дослідженнях вивчається також вплив депресії матерів і батьків на розпізнавання емоцій дітьми. Виявлено, що діти молодшого дошкільного віку гірше розпізнають емоції при поводженні батьків, пов'язаному з ворожістю і нав'язливістю і материнська депресія впливає на навички розпізнавання емоцій тільки в поєднанні з такими параметрами виховання [23].

Спостерігаючи за дорослими, дитина запозичує емоційні моделі. У дослідженні К. Eaton (2001) показано взаємозв'язок емоційного стилю батьків з розумінням дошкільнятами емоційних станів. Так, розпізнавання емоцій по лицьовій експресії краще у дітей, чиї матері більш експресивні. Розповіді про емоції, а також використання мови емоцій в спілкуванні з дитиною покращують здібності дитини розпізнавати емоції [25].

Крім прямих взаємозв'язків у сфері ідентифікації емоцій виявлені і зворотні, пов'язані з дією компенсаторних механізмів. Так, М. Вороніна [26] виявлено, що старші дошкільнята, що переживають сімейну ситуацію як проблемну, більш успішно розпізнають емоційні стани. Наявність сімейного конфлікту підвищує чуйність дитини, його компетентність в «прочитанні» емоцій іншого. Можливий і зворотний зв'язок: сприйнятливність дитини до емоційних станів батьків впливає на посилення його чутливості до проблемних сімейних ситуацій та їх переживання. Інтенсивне і відкритий прояв емоцій матір'ю, в тому числі і негативних, сприяє високому рівню розвитку у дитини розпізнавання емоцій [26, с.176].

Готовність дитини до навчального середовища як сукупність властивостей і способів поведінки, необхідних для сприйняття, переробки і засвоєння навчальних дій, визначається за допомогою різних методик, які фіксують стан короткочасної пам'яті (А. Лурія), її обсяг (Джекобсон), концентрацію і розподіл уваги, розвиток когнітивних здібностей, волі (по Ш. Чхарташвілі).

З огляду на, що основні рухові навички формуються послідовно і поетапно, а пропущений або не проторений в повному обсязі етап в подальшому може проявитися у вигляді функціональної недостатності рухової сфери, перешкоджає успішному освоєнню дитиною шкільних навичок, особливо листи, цілеспрямований розвиток у дитини вміння самооцінки своїх моторних навичок представляється надзвичайно актуальним [30, с.32].

Теоретичну основу нашої методики становить мозковий забезпечення розвитку рухової сфери, яку характеризує урівневоє будова (Н. Бернштейн). Слабкість п'яти рівнів побудови рухів, проявляється, в першу чергу, у вигляді втрати мотивації до гри, навчання і будь-який інший діяльності [27, с.127].

Досліджуючи існуючі методики діагностики довільної рухової активності нами був зроблений висновок, що в основі всіх їх лежить методика М. Озерецького. Вважаємо, що діагностику моторики дитини в дитячому саду і методику самооцінки також слід будувати на її основі і вибрати такі проби, які не використовуються в широкій практиці, не знайомі дитині, цікаво їм сприймаються, можуть бути швидко виконані. Бажано також, щоб вони не припускали використання спеціальних тестових матеріалів, що не треба вали спеціального обладнання і були доступні в будь-яких умовах. Результати можна використовувати як для прогнозування можливих труднощів на початку шкільного навчання, так і для складання індивідуальної програми профілактичних дій в дитячому саду [29, с.5].

Пропонований нами проект «Сполучення» символізує багатогранність освітнього процесу, що відбивається в гармонійному єднанні психологічного, соціального і фізичного здоров'я дитини; в нерозривному зв'язку проживання всіх ступенів дошкільного дитинства; в поєднанні педагогів, дітей і батьків в єдиному освітньому процесі.

Одна з провідних завдань проекту – визначити оптимальний набір показників, що дозволяє здійснювати надійний прогноз успішності навчання, виділити типові «профілі» адаптації / дезадаптації, вибудувати індивідуальну програму психолого-педагогічної підтримки дитини [28, с.151].

Візуально проект «Сполучення» виглядає у вигляді будинку, в основі якого лежать контекстні показники, 1 поверх – моторна і психофізіологічна зрілість, 2 поверх – мовна зрілість, 3 поверх – інтелектуальна готовність. «Дах» вдома -особистісне зрілість, що припускає наявність не тільки знань, а й аналітичних здібностей [30, с.32].

Розуміючи, що для широкого використання продукту керівниками ЗДО, педагогами, батьками необхідна інформаційна підтримка, проект «Сполучення» супроводжує мультифункціональний ІКТ-комплекс, що гармонійно поєднує такі функції:

а) інструментальну – створення бази методик, проб, шкал визначення готовності до навчального середовища і самооцінки;

б) методичну – посібник для керівників і педагогів щодо використання цього інструментарію;

в) інформаційну – база знань, порад і рекомендацій для педагогів і батьків;

г) діагностичну – система комплексної діагностики визначення взаємозалежності самооцінки і готовності до навчального середовища [32, с.2].

Поєднання багаторічного теоретичного і практичного педагогічного досвіду роботи з дошкільнятами з високотехнологічними можливостями ІКТ-

ресурсів, дозволить проекту «Сполучення» стати інноваційним продуктом, який сприяє вирішенню цілей і завдань дошкільної освіти, підвищення його якості, забезпечення ефективної та гармонійної наступності дитячого садка і школи [34, с.37].

У сучасній вітчизняній психології проблема волі відноситься до числа традиційних проблем, до яких прикута увага багатьох дослідників. Поряд з такими категоріями, як «особистість», «свідомість», «почуття», «мотивація», поняття «воля» і «вольова регуляція» також увійшли в категоріальний систему психологічної науки. Поняття «воля» і «вольова регуляція» використовуються в психологічній науці для опису особливого поведінки і дій людини, які потребують подолання труднощів, управління собою [31].

У психології розуміння волі як вищої психічної функції, що дозволяє людині опанувати власною поведінкою і психічними процесами, стало підставою для виділення центральної лінії досліджень самооцінки у вітчизняній психології [33].

Дане підставу визначило актуальність досліджень з проблеми волі і самооцінки, зв'язавши її з спрямованістю на вирішення однієї з фундаментальних проблем вікової психології – розвитку у дітей здатності до оволодіння власною поведінкою, до подолання труднощів у навчальній, трудовій та інших видах діяльності [35, с.274]. У дослідженнях були вивчені і розкриті психологічні умови формування дитини як активного суб'єкта власної діяльності і поведінки, вмє регулювати себе за допомогою самооцінки. У психології на сьогоднішній день немає цілісного уявлення про становлення самооцінки в онтогенезі, починаючи з перших її проявів до функціонування в зрілих формах. У той же час багато психологів проблему волі і самооцінки вважають центральною для психології особистості і її формування [39, с.229].

Вивчення становлення волі і самооцінки особистості в онтогенезі було окремої дослідницької проблемою. Більшість досліджень, присвячених даній

проблематиці, обмежувалося вивченням дитячих вікових груп. Разом з тим є всі підстави вважати, що розвиток волі не обмежується дитячим віком, а триває і в більш старшому віці – до періоду старості [37, с.73].

У психології постановка проблеми волі зазнала серйозні зміни, так як вона здійснювалася в трьох напрямках, заснованих класиками психології. І. Сеченовим в кінці XIX в. закладена фізіологічна трактування процесу волі як процесу довільного, свідомого саморегулювання поведінки. Був запропонований підхід розгляду волі як вищої психічної функції в рамках оволодіння власною поведінкою. І нарешті, розроблена концепція, яка розглядає вольову регуляцію через смислове породження дії і зміна її психологічних механізмів [40, с.135].

У XXI ст. з'явилися дослідження, де аналізувався особливе значення самооцінки в різних вікових групах і в різних видах діяльності [38, с.172].

Концепція становлення самооцінки в онтогенезі. Цілісна концепція становлення самооцінки в онтогенезі як процесу, що характеризується своєрідною функціональною структурою і певною логікою розвитку її складових, представлена О. Зайцевою [42]. У цьому дослідженні була «... розроблена і експериментально апробовано структурно-динамічна модель генезису самооцінки, яка включала три ланки:

- 1) мотиваційно-спонукальна, компонентами якого виступають: наміри, мотиви і цілі;
- 2) виконавське, що охоплює різноманітні способи формування самооцінки;
- 3) оцінно-результативний, що включає глобальні та парціальні результати самооцінки і їх оцінки» [44, с. 100].

Функціональна структура самооцінки представлена трьома ланками, комплементарна взаємодія яких визначає її становлення в онтогенезі як системи, що розвивається. Кожна ланка функціональної структури самооцінки характеризується специфічним набором компонентів і має свої

сенситивні періоди розвитку. «Становлення функціональної структури ланок самооцінки в онтогенезі визначається їх якісними характеристиками і відбувається гетерохронно: шляхом послідовного наростання змін в їх функціонуванні, хвилеподібною динаміки цих змін з переважанням адаптаційних тенденцій або їх нерівномірно-флюктуаційним функціонуванням зі зміною модальності (з переходом з позитивної в негативну і навпаки)» [41, с. 224].

«До факторів, визначальним становлення самооцінки, відносяться наступні: а) специфіка діяльності, в якій вона реалізується; б) стратегії, обрані суб'єктом при досягненні її цілей; в) статева диференціація різному цінності для дівчаток і хлопчиків цілей і результатів самооцінки. Становлення самооцінки в онтогенезі підпорядковується універсальному закону диференціації та інтеграції: злиті форми прояву її складових, характерні для ранніх етапів розвитку дитини, замінюються в молодшому шкільному віці і в підлітковому диференційованими формами їх функціонування, а в більш старшому віці – посиленням вже на новому рівні в їх реалізації інтеграційних тенденцій» [43, с. 6].

Спираючись на ідею Л. Божович, яка розглядає самооцінку «як складне системне утворення, до складу якого входять і афективні, і інтелектуальні процеси, і способи організації суб'єктом своєї поведінки» [45, с. 89], почалося вивчення взаємозв'язку самооцінки з іншими сторонами особистості дітей різного віку і різних соціальних груп.

Першим дослідженням в рамках даної концепції самооцінки була прикладна дисертація І. Боязітової «Взаємозв'язок самооцінки і самооцінки при переході дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку» [5]. У дослідженні вдалося довести, що «... рівень сформованості самооцінки у дітей 5, 6, 7 років залежить від процесуальних характеристик самооцінки: рефлексивності, обґрунтованості, її структурних компонентів: емоційного і когнітивного, а також її форм: загальної і приватної [47]. Крім того, «...

виявлено, що взаємозв'язок особливостей самооцінки та самооцінки в онтогенезі не носить однозначного характеру і може варіювати в залежності від суб'єктивної активності дитини в різних видах діяльності» [49, с. 127]. І. В. Боязітової вдалося довести, що при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку між рівнем самооцінки, самооцінкою і віком, а також ігровий та навчальною діяльністю існує взаємозв'язок і взаємозалежність, які можуть запобігати шкільну дезадаптацію, допомагають долати ряд труднощів на початковому етапі навчання [46].

Ю. Кочеткова в дисертаційній роботі «Інтегративна технологія педагогічної підтримки дітей» показала, що в педагогічній підтримці потребують не тільки діти, які відчувають труднощі в навчанні і поведінці, а в цілому всі діти, але педагоги не завжди знають, як її надати. За даними дослідження, педагоги не можуть з метою і задачами надання педагогічної підтримки з урахуванням віку і особистісного розвитку дітей [48, с.77].

З метою розробки більш ефективної педагогічної підтримки була розроблена інтегративна технологія педагогічної підтримки дітей для педагогів, яка включала самоприйняття, самосвідомість, раціональний і емоційний компоненти «образу-Я» і зміна ціннісного ставлення до себе в процесі реалізації програми «Шлях до успіху». «Розроблена технологія враховувала вікові завдання особистісного розвитку (подолання кризи самооцінки, формування почуття дорослості, задоволення потреби в самопізнанні і ін.)» [51, с. 82].

А. Орлова [53] обгрунтувала необхідність особливої перспективної моделі психологічної служби в системі соціально-педагогічних установ як самостійної галузі. У дослідженні було запропоновано дві моделі психологічної служби: робота психолога в команді фахівців безпосередньо в установі соціально-педагогічної підтримки і робота в команді професійних психологів. На думку С. Майорова-Щеглова, необхідно розробляти курси підвищення кваліфікації для психологів, які стали працювати в цій системі

[52, с.135]. Автором виділено і підтверджено, що розвиток психологічної служби надання допомоги і підтримки в системі установ соціально-педагогічної підтримки обумовлено специфікою психологічних особливостей дітей групи ризику, до яких відносяться діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, бездоглядні діти і безпритульні, діти-біженці, діти, які пережили військові конфлікти і військові дії, покинуті діти. Основні труднощі в діяльності психологів були пов'язані з напрямком на виправлення негативного впливу життєвих ситуацій на психічний розвиток дітей, що вимагало взаємодії психолога з іншими фахівцями [54].

Найбільш важливим виявилось розвиток самооцінки, спрямоване на подолання труднощів, життєвих невдач, знаходження ресурсів для виживання в важких життєвих умовах, розвиток вміння продумувати способи виходу з небезпечних ситуацій. Вивчалися особливості розвитку самооцінки і самооцінки у дітей груп соціального ризику [50].

Концепція самооцінки, була перевірена на люди різного віку, починаючи з дошкільного і закінчуючи дорослими. У дослідженні вдалося показати «психологічний аналіз криз вікового розвитку, які руйнують становлення самооцінки, сприяють появі новоутворень в кожному віці, дають можливість розвиватися особистості, впливають на становлення характеру, дозволяють зробити вибір життєвих цілей і способів досягнення цих цілей» [56, с. 166]. Вперше доведена роль криз особистісного розвитку в генезі самооцінки. Виявлено, що кожна криза розвитку особистості змінює рівень самооцінки, ланки самооцінки зазнають змін, так як схильні до конструктивної і деструктивної компоненти, що представляє єдине двоспрямовану дію. Деструктивна компонента (як порушення розвитку) спрямована на старі, звичні форми взаємодії, спільні види діяльності, звичні способи дії в певних ситуаціях. Конструктивна ж компонента – це форма творення нового, новоутворення, захоплюючого особистісний розвиток,

спрямованість людини на самого себе і способи взаємодії в суспільстві, що призводять до позитивних результатів [58].

«Формування самооцінки пов'язано з включенням в виробничий процес відповідальних рішень, ситуацій, що ставлять людину перед необхідністю подолання у своїй професійній діяльності суб'єктивних і об'єктивних труднощів, що детермінують розвиток потреби в самоизменении і оволодінні способами мобілізації власних можливостей для досягнення намічених цілей» [55, с. 27]. Описано, що тягар відповідальності найскладніше переживається на вершині організаційної піраміди, і збільшується не тільки з кар'єрним і професійним зростанням, але і з підвищенням стресів. Особи, що займають високі керівні посади, характеризуються високим рівнем тривожності, витримки, цілеспрямованості, проявом активності і низьким рівнем нестабільності і працездатності [57, с.52].

Таким чином, підтвердження розробленої концепції становлення самооцінки в онтогенезі показало можливість її застосування для доказу генезису самооцінки, її розвитку та формування на різних соціальних групах. У подальших дослідженнях під нашим керівництвом вивчалися окремі проблеми розвитку самооцінки і особливості її проявів у групах соціального ризику [59].

Можливість вивчення недостатнього рівня розвитку управління собою і контролю над своєю свідомістю знайшла підтвердження М. Савінолю [61]. У дослідженні було доведено, «що основним механізмом залучення та утримання в культовій групі є деструктивний контроль свідомості, і він спрямований на зміну системи ціннісних орієнтацій адептів» [61, с. 118]. Вперше виявлено, що «несформованість системи ціннісних орієнтацій обумовлює участь в подібних організаціях переважно молоді, так як саме на цей віковий період припадає стадія становлення або перебудови свідомості, знижується контроль над ним, що є сприятливим ґрунтом для залучення в

нетрадиційні релігійні організації [63]. Система ціннісних орієнтацій членів культів характеризується суперечливим поєднанням високих цілей і утилітарних засобів їх досягнення, що визначається недостатнім розвитком самооцінки, слідування своїм цілям і планування майбутнього» [65, с. 62].

Одним з напрямків допомоги делінквентній дитині в умовах спеціального навчального середовища закритого типу був розвиток її самооцінки і самооцінки. В дисертаційному дослідженні М. Басина «Формування самооцінки у дітей з делінквентною поведінкою» було виявлено, що у них середній рівень розвитку волі і завищена самооцінка самооцінки. Вперше було доведено, що у дітей з делінквентною поведінкою специфічну взаємодію ланок самооцінки. Переважною ланкою самооцінки є мотиваційна ланка, яке наповнене асоціальною змістом, яке в свою чергу стимулює вибір асоціальних цілей. Провідне становище мотиваційної ланки не відповідає віковій нормі, а більш характерно для молодшого шкільного віку. Виконавська ланка у делінквентних дітей знаходиться на більш низькому рівні розвитку в порівнянні зі звичайними дітьми, що призводить до вибору неконструктивних способів і асоціальної поведінки. Оцінно-результативний ланка має явно виражений асоціальний результат, який проявляється в скоєних злочинах [62].

Причинами скоєних дітьми даної групи злочинів, було недостатньо чітке уявлення про норми поведінки в суспільстві, що утрудняє управління собою. При цьому низький рівень рефлексії, оцінки своїх вчинків і дій, впевненість в їх правильності, відсутність реальної оцінки життя в родині, негативне ставлення до батька і матері не сприяли смислового розуміння необхідності керувати своєю поведінкою, відповідати за свої вчинки [64].

Автором була розроблена психокорекційна програма по формуванню самооцінки у делінквентних дітей, яка реалізована в спеціальній школі закритого типу. Програма включала тренінги з оволодіння навичками управління собою, довільного і вольового поведінки, розбір вправ з

обговоренням важких життєвих ситуацій, дискусії по нормам і правилам життя, стимулювання планування свого майбутнього. Підсумком проведення психокорекційної програми була перебудова значущих відносин (до себе, батьку, матері, нереалізованим особистісним можливостям дітей) і усвідомлення минулого і майбутнього [66, с.410].

У психології початок навчання дітей в школі передбачає необхідність наявності високого рівня інтелектуального розвитку, мотиваційної сфери, довільності і самооцінки. На думку ряду психологів, недостатній розвиток самооцінки проявляється в імпульсивності, невмінні долати труднощі, неадекватної реакції на них, невмінні розуміти вчителя і адекватно реагувати на його вимоги. Цій проблемі було присвячено дослідження Б. Собкина «Емоційно-вольовий компонент готовності дошкільника до школи» [65, с.62].

У дослідженні показано, що «існують взаємодоповнюючі компоненти психологічної готовності до школи. Емоційно-вольовий компонент є однією з основних детермінант готовності дошкільника до школи і сприяє формуванню інтелектуального і мотиваційно-го компонентів, забезпечуючи при цьому успішність навчання в школі» [67, с. 31].

Автором доведено, що емоційно-вольовий компонент психологічної готовності дітей до школи має свою структуру. Він включає дві складові (емоційну і вольову), відрізняється показниками і критеріями. Показниками емоційно-вольового компонента є кероване, свідоме, контрольоване, емоційно стримуване поведінку. У дослідженні виділено такі критерії: вміння слухати, розуміти дорослого, виконувати його вимоги, діяти згідно з правилами. Показана роль позитивних і негативних емоцій в самооцінці. Позитивні емоції сприяють переживання при прояві вольових зусиль і підвищують мотивацію до занять (радість, веселість, зарозумілість). При цьому негативні емоції ускладнюють прояв вольових зусиль дошкільнят, які необхідні для навчання в школі [69, с. 105].

У дослідженні В. Трохтія [71] показано, що емоційно-вольова готовності дошкільнят до навчання в школі показали, й рівень її розвитку характеризується як середній, при якому прояв довільності, волі і емоцій не є основою для забезпечення успішності навчальної діяльності майбутнього школяра [70, с.360].

Крім прямого дослідження особливостей розвитку самооцінки були виконані дисертації, побічно розглядають роль і значення самооцінки. Це робота К. Тичини «Напрями гармонізації особистісних стосунках у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку» – вивчалася необхідність таких якостей, як наполегливість, витримка при критиці результатів, цілеспрямованість [69, с.105].

Дослідження І. Фаустова [72] дозволило виявити, що один з чинників відповідає цінності професійної діяльності і проявляється в напористості, цілеспрямованості і результативності в досягненні цілей. К. Тичина [70] в роботі «Спеціалізоване навчання як фактор формування ціннісних орієнтацій дітей» розглянула прояв самооцінки в дітей спеціалізованих груп, спрямованих на планування цілей, прагнення до мрії. Дослідження Г. Федорішина [73] показало, що у неповнолітніх правопорушників спостерігаються зміни в емоційно-вольовій сфері, які проявляються в афекті неадекватності поведінки, які не дозволяють їм управляти собою.

Психологічні особливості професійного самовизначення вихованців закладів соціально-педагогічної підтримки досліджені Т. Шульгою [77]. Вона довела, що у дітей-сиріт виявлено відставання в професійному самовизначенні, відсутність самостійного вибору, ситуативність і «приземленість» мотивів, що пов'язано зі збідненим інтелектуальної та емоційної сфер особистості, інфантилізмом, переважанням бажання отримувати задоволення від життя [77, с. 60].

«Динаміка тимчасової транспективи в становленні «образу-Я» дитини» досліджена А. Щетиніною [78], який показав, що вона має особливу

структуру, що включає такі вольові якості, як цілеспрямованість, самостійність, витримка. Саме від розвитку самооцінки змінюється динаміка тимчасової траспективи: ставлення до минулого, сьогодення, майбутнього і переживання цього часу. Час може переживати як швидкопротікаючі, стрибкоподібне, насичене, безперервне, безмежне, стислий, розтягнуте, приємне, яке пов'язане з різними вольовими якостями.

У роботі С. Чернобровкіної «Уява як фактор прояву тривожності і страхів у дошкільнят» показано, що у дітей групи ризику уявлення про ідеального чоловіка і ідеальну жінку відрізняються у дітей з сім'ї [74, с.42]. Вони більш фемінізовані в групі ризику – чоловік (ніжний, м'який, поступливий, мінливий, покірний, ранимий) і маскулінні у дітей з сім'ї – жінка (сильна, смілива, рішуча, напориста, вольова). При цьому для дітей групи ризику важливі оцінка себе як представника чоловічої статі і виділення ряду самооцінки, що не виявлено у дітей із сім'ї.

Зміні особистісних відносин дітей до сприйняття реклами через формування самооцінки, що підвищують захисні механізми і можливість відповідального прийняття рішень про вибір товару, присвячене дослідження А. Щетиніна «Сприйняття і розуміння дошкільнятами емоційного стану людини» [78, с.60]. Підкреслено, що саме вольові якості дітей можуть підвищувати механізми захисту від впливу реклами різних видів, зберігати і змінювати особистісне ставлення до реклами, протистояти їй.

Л. Сундєєва [66] розглянула розуміння дітьми підтримки як допомоги в знятті гостроти негативних переживань, з якими вони не можуть впоратися, і підвищенні впевненості в собі.

Вперше було проведено дослідження, в якому показано, що наслідки перенесеного насильства порушують емоційну сферу: з'являються страхи, емоційна нестабільність, відсутність довіри до дорослих, гнів, незахищеність, почуття сорому, неможливість протистояти. З урахуванням наслідків для дітей перенесеного насильства розроблені для кожного виду психокорекційні

програми з елементами психотерапії, які включали вміння управляти собою, своїми почуттями, поведінкою [11].

Структура психологічної готовності при переході з ЗДО у початкову школу була доповнена самооцінкою. При цьому рівень розвитку самооцінки дітей не відповідає вимогам до освітньо-виховного процесу у ЗДО. Виявлено середній бал розвитку самооцінки у п'ятикласників, який виявився нижчим у порівнянні з дітьми. Отримані дані наводять необхідність удосконалювати вольові якості дітей при переході в середню школу, що було продовжено в інших дослідженнях [6; 23].

Дослідження Т. Шульги [77] та її дітей були присвячені фундаментальній психологічній проблемі – генезису самооцінки і розвитку самооцінки людини. Виконані дослідження (їх понад 35) спрямовані на подальше розкриття багатогранності і складності феномену самооцінки. Можна відзначити, що широке коло наукових проблем, в рамках яких розглядається цей феномен, робить актуальним завдання побудови цілісної картини її становлення в психологічній науці. Сподіваємося, що в подальшому будуть розроблені нові напрямки досліджень самооцінки, і наукова школа буде продовжувати розвиватися.

1.3. Вплив рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання

Старший дошкільний вік є досить складним періодом, який передбачає всебічний розвиток особистості дитини.

На даному життєвому етапі виникає ряд новоутворень, які потрібні для подальшого існування. Дитина починає усвідомлювати себе, свій внутрішній світ, розуміє, що він росте. Також у дитини виникає потреба в пізнанні чогось нового, що може стосуватися як минулого його рідних, так і явищ природи.

По завершенні старшого дошкільного віку дитина переходить на новий життєвий етап і йде в школу. Для того, щоб період адаптації в даному навчальному закладі пройшов успішно і швидко, дитина повинна бути психологічно підготовленим. Таку підготовку добре забезпечують дитячі сади.

Дитячий сад – це перший навчальний заклад, з яким знайомиться дитина. Система освіти передбачає, що процес знаходження в саду повинен забезпечувати первинну підготовку для подальшого переходу в школу. Важливе значення мають вихователі, завдяки їх впливу дитина може проявити себе і навчитися чомусь новому і необхідного. Педагоги в дитячих садах, які мають професійну освіту і знають особливості і можливості дошкільнят, здатні забезпечити для дітей повноцінне дозвілля, який сприяє формуванню навичок читання, письма, рахунку, а також артистичних навичок, таких як танці і співи.

Таким чином, психологічна підготовка дитини до шкільного навчання дозволяє йому повноцінно розвивати і отримувати все необхідне в його віці, а також успішно пройти період адаптації безпосередньо в стінах школи [1].

Позитивна і адекватна самооцінка дошкільника є важливою частиною мотиваційної готовності до шкільного навчання. Також позитивна самооцінка забезпечує необхідну передумову для переходу до шкільного навчання і пов'язаного з ним нового способу життєдіяльності. Пояснюється це тим, що навчальна діяльність вимагає від дитини розвиненої здатності свідомо керувати своєю поведінкою. Домогтися такого рівня поведінки можна лише за умови досить високого розвитку психологічних механізмів саморегуляції, в яких одне з центральних ланок належить самооцінці.

Прояви дезадаптації та неготовності до школи стосуються різних дітей, в тому числі і абсолютно здорових. В першу чергу, вона виявляє себе в неуспішності, зниженні або відсутності навчальної мотивації, зниження самооцінки, підвищеної тривожності, емоційній напрузі, «шкільних фобіях»,

конфліктах з однолітками, педагогами, батьками, невротичних розладах, частоті захворюваності та ін. [3] Але неготовність до школи страшна не тільки своїми поточними проявами, скільки далекосяжними наслідками, що спотворюють образ «Я» та самооцінка дитини: уявлення про себе, сприйняття себе і своєї особистості. Так, можна говорити про спотворення всіх складових образу «Я» та самооцінки:

1) когнітивна складова – спотворене, помилкове уявлення про себе, як про особу;

2) оціночна складова – негативна самооцінка, відсутність самоповаги, орієнтація на оцінку себе оточуючим його соціумом;

3) поведінкова складова – шалений прагнення бути зрозумілим, бажання завоювати симпатії і повагу однолітків і вчителів, підвищення свого статусу або бажання залишитися непоміченим, ухилення від оцінки і критики, бажання приховати свої недоліки [5].

Такого роду деформація призводить до порушення розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості. Дитина втрачає інтерес до пізнавального процесу, довіру до авторитету педагогів і батьків, відповідає на складності агресивно або пасивно, йдучи в себе, провокує конфлікти. Все це призводить до того, що в підлітковому віці все це тягне за собою втрату інтересу до життя, відчуття її безцільності – у відповідь на це неповнолітні починають активний пошук стимулів і відчуттів і, як наслідок, скоюють правопорушення [7].

Чому ж так відбувається і що з цим робити?

Почнемо з того, що змінюється ідеологія сім'ї. Якщо раніше стиль виховання був авторитарний, то зараз до дитини підходять більш гуманно, поважаючи в ньому особистість, даючи свободу самовираження, сприймаючи його на рівних з дорослим. Відповідно, дитина росте більш активним, непосидючим і вміє висловлювати свої почуття і емоції, що зовсім не означає згоду з дорослими в різних моментах. І, прийшовши в школу, такі

діти, з природою закладеної активністю, зазнають серйозних труднощів. Вони не розуміють, чому необхідно сидіти 30-40 хвилин, не встаючи, чому не можна висловлювати свою думку і сперечатися з педагогом, чому так багато обмежень, до яких вони не звикли. І, що важливо, чому він повинен бути точно таким же, як всі, і робити все те ж саме, що і його однолітки. В результаті педагог отримує протест і опір, які виростають в конфлікт. В результаті страждає самовизначення дитини, сприйняття його «Я» як цінності [9].

Система оцінювання займає особливе місце в розвитку самооцінки та рівня домагань. П'ятибальна шкала, якою б не планувалася спочатку, не відповідає потребам якісної оцінки знань дитини. Будь-яка оцінка призводить до прагнення людини протягом усього життя бути оціненим кимось, і досягнення бувають часто для оцінки суспільством, а не для самого себе. Це посилюється всілякими порушеннями оцінки робіт в рамках школи, коли система підганяє під стандарти всі роботи, блокуючи будь-якого роду творчий і креативний підхід. Поки одні будують космічні кораблі, інші вчаться оформляти тести. Педагоги також вносять негативний внесок в систему оцінювання, використовують шкалу для маніпулювання в разі непослуху, поганої поведінки і конфліктів з боку дитини.

Величезний відсоток профнепридатних педагогів до сих пір навчають дітей. Втомлені, емоційно вигорілі, вони часто роблять великий внесок в розвиток булінг, мобінгу, є навіть їх джерелом. Такі педагоги впливають на самовідношення і самоприйняття дитини. Більш того, тут «шкільна дезадаптація» у подальшому приймає вкрай серйозні оберти, провокуючи хвороби, депресії дітей, комплекси і травми, що йдуть в майбутнє становлення образу «Я» та самооцінки [11].

Знання дорослих, в тому числі педагогів, не є авторитетними для дітей. Вільне володіння інтернет-технологіями забезпечують будь-яку дитину інформацією в лічені секунди. І коли дорослі намагаються авторитарно

довести, що вони знають більше дитини, і тільки вони можуть навчити і показати, у дітей зникає довіра до них. Як результат – вихід у конфлікти між поколіннями.

У зв'язку з вищеописаним, ми можемо зробити висновок, що система відносин сучасної дитини до навколишнього світу є визначальною і домінує в його свідомості. Якщо раніше можна було сказати і показати дитині, що і як потрібно робити, і він виконував дії, наслідуючи і довіряючи дорослому, то сучасні діти будуть готові почути дорослого тільки після того, як буде вибудована система відносин з ним на основі довіри і розуміння [13].

Тому у сучасних дітей система відносин на основі довіри і розуміння домінує над знаннями і потребою їх придбати.

З огляду на, що усвідомлення смислових орієнтацій і рефлексивного ставлення до них формується у дитини після 6-8 років, важливо саме в цьому віці приділяти цьому належну увагу, тоді у дитини буде більше шансів сформувати здоровий психологічний фундамент.

В освітньому процесі дитина повинна бути на першому місці, а сам процес побудований на гуманістичному і особистісно-орієнтованому підході, створення необхідних психологічних і педагогічних умов, що стимулюють розвиток самовизначення особистості, здатної стати і бути самим собою. Адже весь освітній процес спрямований на дітей, на їх благо, благо їх майбутнього і майбутнього планети в цілому [15].

Завданням навчального середовища є не формування будь-яких окремих позитивних якостей особистості, а створення умов для її цілісного розгортання, віднаходження себе самого і свого життєвого шляху. Сенсоутворювальним ядром нової методології виховання і освіти є розвиток цілісної людини. В основі цього підходу лежать ідеї про сутність людини як саморозвивається, що стає самим собою при певних умовах, але не формується і керованого зовнішніми силами. Особливого значення набуває питання ставлення до Людини як до найвищої цінності. Особистість дитини

стає тією відправною точкою, яка визначає весь зміст освіти. Одна з центральних ідей особистісно-орієнтованого підходу полягає в тому, що якщо людина вільна і має можливість прислухатися до себе і спертися на себе як на цілісне природна істота, то «тенденція до самоактуалізації» діє в повну міру і забезпечує рух людини до більш повноцінного життя, до більшої зрілості, незважаючи на можливі помилки і труднощі; відбувається сходження людини «до самого себе – краще» [18].

Відкриття власного «Я», пошук свого місця в системі людських відносин, відчуття себе творцем власного життя проявляється переважно з підліткового віку. Але такі якості, як самостійність, відповідальність, ініціативність, є неодмінними умовами саморозвитку, можуть розвинути лише тоді, коли це стояло завданням виховання в молодшому шкільному віці. Одним з базисних особистісних потреб є потреба в самоповазі, тобто цілісне ставлення до себе має коріння в навчанні і вихованні молодшого школяра.

У зв'язку з вищеописаним необхідно переглянути всю систему освіти, приділивши особливу увагу підходу до дітей. Особистісно-орієнтований і гуманістичний підходи дозволять уникнути таких проблем, як шкільна дезадаптація, спотворення структури образу «Я» та самооцінки і далекосяжні негативні наслідки становлення особистості людини.

Висновки до розділу I

При аналізі поняття «самооцінка»: психолого-педагогічний та науковий погляди, визначено, що якщо в ранньому дитинстві спостерігається формування зачатків самооцінки дитини, то вже у старшого дошкільника формується ставлення до себе і навколишнього світу – з'являється самооцінка в психологічному сенсі. Це вимагає професійного керівництва і

уважного ставлення до дитини. Вся складність полягає в тому, що необхідно діяти так, щоб домогтися адекватної самооцінки у кожної дитини. Для цього вже в молодшому дошкільному віці слід активно займатися формуванням такої самооцінки. Головна особливість самооцінки полягає в самовдосконаленні, самоконтролі, саморегуляції дитини, самостійної неупередженої оцінки власної діяльності.

При описі формування самооцінки у дітей дошкільного віку, виділено, що підбиваючи деякі результати дослідження волі, вольових зусиль і формування самооцінки в науковій школі, необхідно підкреслити той внесок, який внесли дослідження в подальшу розробку даної проблеми. В даний час дослідження з проблеми волі зазнають якісні зміни: частіше вивчаються роль самооцінки в життєдіяльності людини, їх формування, особливості становлення в різному віці. Досліджується взаємозв'язок самооцінки з емоційними, інтелектуальними, моральними проявами особистості, що призводить до системного розгляду вольової сфери в психологічній науці. Спостерігається збільшення досліджень, що розглядають загальнотеоретичні положення психології волі і самооцінки на матеріалі суміжних галузей психології: психології праці, соціальної психології, корекційної психології та ін.

Під час характеристики впливу рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання, зроблено висновки, що позитивна і адекватна самооцінка дошкільника є важливою частиною мотиваційної готовності до шкільного навчання. Також позитивна самооцінка забезпечує необхідну передумову для переходу до шкільного навчання і пов'язаного з ним нового способу життєдіяльності. Пояснюється це тим, що навчальна діяльність вимагає від дитини розвиненої здатності свідомо керувати своєю поведінкою. Домогтися такого рівня поведінки можна лише за умови досить високого розвитку психологічних механізмів саморегуляції, в яких одне з центральних ланок належить самооцінці.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

2.1. Особливості дитячо-батьківських відносин у дітей старшого дошкільного віку

Аналіз результатів сучасних комплексних досліджень в області вивчення розвитку психіки і особистості дитини в цілому дозволяє стверджувати, що всі психічний розвиток дитини в першу чергу опосередковано спілкуванням і особливостями взаємодії з дорослими, особливо з батьками. Останній феномен традиційно розглядається в рамках дослідження так званих дитячо-батьківських відносин (ДБВ). Поняття «дитячо-батьківські відносини» є очевидно міждисциплінарним, а його визначення представляються досить багатозначними і багатограними. Однак в практиці психологічних досліджень склалося, що такі стосунки найчастіше вивчаються у випадках і контекстах їх порушень. При цьому здавна і неспростовано до теперішнього часу сформувалася думка, що порушеним сімейним відносинам, зокрема, порушеним дитячо-батьківським відносинам належить провідна роль в походженні неврозів, тривоги і страхів у дітей [22]. При цьому вважається, що реакцію по типу тривоги-страху (клінічним еквівалентом яких є так звані тривожно-фобічні психічні розлади) є, з одного боку, очевидним наслідком порушених дитячо-батьківських відносин (наприклад, при сепарації), і, з іншого боку, тієї самої «грунтом» (поряд з так званими астенічними проявами), на якій відбувається формування невротичних реакцій і неврозів у дітей [11].

Вищевикладене приводить до висновку, що і дитячо-батьківські відносини, і прояви порушень тривожного спектру у дітей вимагають свого дослідження як самостійні, так і взаємопов'язані феномени.

При цьому не викликає сумнівів первинність порушень дитячо-батьківських відносин і її детермінують роль у формуванні проявів тривожного реагування у дітей в таких сім'ях. Однак слід підкреслити, що такий зв'язок очевидно опосередкована і рядом інших психологічних явищ, особливості яких іноді навіть визначають характеристики і особливості самооцінки дітей. Такого роду завдання вирішуються, як правило, в умовах багатофакторного дослідження із застосуванням певних інформативних методів математичної обробки даних і побудови різного роду математичних моделей. Такі методи і моделі дозволяють констатувати характер впливу порушень дитячо-батьківських відносин (так звана «вхідна змінна») на різного роду прояви самооцінки (її рівень, характер, зміст емоційного реагування), що розглядаються в якості «вихідних змінних». При цьому інші змінні, «опосередковують» такого роду вплив і представляють інтерес і цінність кореляційного дослідження.

Разом з тим іноді здаються очевидними гіпотези і судження про наявність будь-якого впливу (взаємовпливу) та зв'язку (взаємозв'язку) вимагають простої констатації самого факту відсутності незалежності змінних.

В цьому плані виглядає досить обгрунтованим з позиції експериментальної психології проведення щодо простого по дизайну, але досить інформативного дослідження, спрямованого на встановлення і відносно проста за витратами підтвердження наявності такого зв'язку. У деяких випадках вважається достатнім доказове встановлення ефекту пов'язаності (спільної виявлення й розподіленості) двох будь-яких змінних (в даному випадку -особливостей дитячо-батьківських відносин і проявів).

В силу цього представляється доцільним проведення дослідження з вивченням таких психологічних характеристик на відносно великій вибірці батьків і дітей в контексті вивчення пов'язаності проявів збережених і порушених дитячо-батьківських відносин і особливостями емоційного (перш за все тривожного) реагування дітей старшого дошкільного віку [21].

Однією з областей застосування результатів такого роду досліджень може бути підвищення ефективності соціально-психологічної та психолого-педагогічної допомоги сім'ї, батькам і дітям.

Взаємини дітей і батьків – надзвичайно цікавий, складний, різноплановий процес, що включає в себе масу складових. З нашої точки зору, розглядати дитячо-батьківські відносини як процес однобічного впливу батьків на дітей зовсім невірно, оскільки діти виступають в ньому такий же активною стороною взаємодії, як і дорослі. Більш точно відобразити процеси спілкування в сім'ї, на наш погляд, буде термін «дитячо-батьківська взаємодія». Специфіку впливу дітей на батьків обумовлюють індивідуальні, віково-психологічні особливості дитини, характер сімейного виховання та інші фактори.

З самого раннього віку діти є активними учасниками спілкування в родині. Включаючись у взаємодію з членами сім'ї, діти досить швидко засвоюють моделі, прийоми, правила спілкування з різними людьми, вчаться домовлятися з людьми різної статі і віку, прагнуть домогтися від навколишніх бажаного, іноді розуміючи, що це можна зробити різними способами.

Спостереження за спілкуванням дитини з батьками і його вивчення дозволило вітчизняним і зарубіжним дослідникам судити про наявність в дитячо-батьківських спілкуванні маніпуляцій, тобто прихованого управління поведінкою опонента.

Маніпулятивні спілкування використовують як батьки (коли, наприклад, з метою відволікти дитину, вони кажуть «дивись, яка пташка

полетіла»), так і діти («я буду плакати до тих пір, поки ти не купиш мені ляльку»).

Ряд дослідників дотримуються думки, що саме батьки мимоволі вчать своїх дітей маніпулювати поведінкою інших людей. Для того щоб бути успішним в маніпулятивним спілкуванні, дитині потрібно докласти серйозних інтелектуальних зусиль, чітко розуміти свою мету, вміти планувати свою діяльність, відчувати і розуміти оточуючих людей.

Основну причину маніпуляції як управління поведінкою або мисленням оточуючих вчені бачать в прагненні людини компенсувати почуття неповноцінності. Вченими вказано на те, що суб'єктивне відчуття неповноцінності відчувають всі діти раннього віку, і це почуття обумовлено об'єктивними обставинами: маленька дитина поступається більшості оточуючих за цілою низкою показників. Розвиток дитини багато в чому обумовлено бажанням дитини подолати почуття неповноцінності. Вже в ранньому та дошкільному дитинстві дитина вибирає свій спосіб компенсації почуття неповноцінності. Один шлях пов'язаний з саморозвитком, подоланням своєї недосконалості, а другий – так звана псевдокомпенсація – це створення видимості своєї компетентності. Спосіб подолання почуття неповноцінності складається і закріплюється у віці 4-5 років настільки міцно, що згодом майже не піддається глобальних змін [21].

Виділено кілька типів псевдокомпенсації почуття неповноцінності, які, за своєю суттю, є варіантами маніпулятивного спілкування з оточуючими. Перерахуємо деякі з них. Використання дитиною своєї фізичної слабкості – «відхід у хворобу». У разі, коли дитина відчуває себе некомпетентним, він позначається хворим. Сімейне оточення готове багато що пробачити дитині, який погано себе почуває, піти на поступки, знизити вимоги до нього. Це дозволяє дитині керувати поведінкою близьких, викликаючи до себе жалість [25].

Приблизно за таким же принципом, експлуатуючи жалісливість оточуючих, використовують діти маніпуляцію «сила води». Дитина демонстративно плаче, коли хоче домогтися від батьків бажаного. При цьому дитина чітко визначає конкретного дорослого, на якого його сльози надають належний ефект, і, як тільки домагається свого, відразу припиняє плакати. Більш того, іноді сама дитина так і описує свою поведінку: «буду плакати, поки не зроблять, як я хочу».

Іноді, в складних ситуаціях, для того щоб виглядати в більш вигідному світлі, дитина може використовувати псевдокомпенсації «лінивець» і «брехун». Це щодо схожі способи поведінки, так як пов'язані з облудою. У першому варіанті дитина робить вигляд, що впорався б із завданням, якби йому не було лінь або нудно, тому що бути лінивим не так соромно, як бути невмілим або нездатним. У другому варіанті – просто бреше про свої вміння та здобутки. І чим достовірніше він обманює, тим ефективніше він компенсує своє почуття неповноцінності [28].

Один з яскравих і часто зустрічаються способів управління батьками Адлер називає «жорстокою тиранією». Дитина, який обрав такий спосіб поведінки, намагається залякати оточуючих, проявляє агресію до них, приховуючи, таким чином, свій страх і слабкість. Ілюстрацією такої маніпуляції можуть служити істерики, які дитина влаштовує в людних місцях (магазинах, парках, торгових центрах тощо.), Коли намагається примусити батьків йти у нього на поводу (наприклад, купити щось, піти в певне місце, взяти його на руки) [20].

Метою дитини стає зробити так, щоб батьки злякалися, їм стало соромно, і під тиском дитини і громадськості (яка часто втручається в дитячо-батьківська взаємодія в цьому випадку) змусити батьків виконати дитяче бажання.

Перераховані способи спілкування дитини з батьками, за умови їх ефективності, закріплюються в поведінці дитини в процесі дитячо-

батьківської взаємодії, а потім при необхідності можуть використовуватися вже дорослою людиною в широкому соціальному оточенні.

Розмірковуючи про природу маніпулювання, наведемо можливі причини розвитку маніпулятивних тенденцій в дитячому поведінці: батьківське маніпулювання, прагнення до отримання схвалення з боку оточуючих, легкість досягнення бажаного. Як вже зазначалося вище, діти вчать керувати поведінкою іншої людини у батьків, оскільки в процесі виховання дорослі досить часто використовують різні маніпулятивні прийоми, які полегшують взаємодію з дитиною. Дійсно, маленьку дитину буває простіше трохи обдурити, ніж переконувати в чомусь. У прагненні отримати бажане (зокрема, схвалення оточуючих) людині буває легше прикинутися або сказати неправду, ніж дійсно прагнути до саморозвитку, бути хорошим і соромним [14].

Запропонована типологія дітей-маніпуляторів, в якій ми бачимо «маленького слюнтяя» – дитини, яка прагне за допомогою брехні, слабкості, безпорадності і ліні змусити дорослих все робити за нього, знижувати вимоги до нього і жаліти. За словами автора, «маленький слюнтяй ..." дурний ", тому що досить розумний, щоб управляти дорослими» [41, с.224].

З точністю до навпаки поводить дитина-маніпулятор «маленький диктатор»: він командує, упирається, влаштовує скандали, змушуючи дорослих робити те, що він вимагає, йти у нього на поводу. Дитині, який обрав такий спосіб управління батьками, дає ім'я «Том Крутий», що можна перекласти з англійської ще й як «жорстокий», «жорсткий».

Є й третя стратегія поведінки дитини-маніпулятора – «змагається Карл». У цьому випадку дитина постійно змагається з оточуючими, перетворюючи будь-яку діяльність в змагання, втягуючи людей в цю гру. Сама діяльність і особисті досягнення дитини стають менш важливими, ніж бажання самоствердитися за рахунок інших [10].

Маніпулятивну поведінку дитини в сім'ї можна розглядати як спробу дитини контролювати дитячо-батьківську взаємодію, бажання наполягти на своєму, домогтися уваги до своєї позиції. У цьому прагненні діти іноді змушені використовувати хитрість, істерики і погану поведінку, тому що інші методи впливу на батьків виявляються неефективними.

Першорядне значення в розвитку особистості дитини відіграють батьківські установки на виховання. Необхідність дослідження материнських установок жінок, які мають дітей віком від 5 до 7 років полягає в утвердженні і доказовості емпіричних даних про прямий зв'язок формування індивідуальних характерологічних особливостей дітей і материнських установок. Виявлення особливостей материнських установок дозволить спрогнозувати психічний, емоційний розвиток дітей, а також своєчасно надати психологічну допомогу родинам, що зазнають труднощі в виховному процесі [2].

Дитячо-батьківські відносини відносяться до одних з першорядних причин розвитку особистості дитини, де неповторне значення відіграють батьківські установки на виховання. Як правило, під батьківськими установками осмислюється система емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьком і методів поведінки з ним. У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях їм приділяється чимала увага [4]. У головному пошуку автори звернені на виявлення материнських установок, в зв'язку з розвитком дітей [8], [9]. У частині знаменитих досліджень визначається проблемне поле-роль взаємозв'язку материнських установок з ознаками емоційного розвитку дітей. Так, зокрема, щодо періоду раннього дитячого віку, дослідження показали, що психічний розвиток дитини багато в чому визначається емоційним контактом і специфікою відносин з батьками [5].

У дослідженнях останніх років акцент зміщується в бік дослідження розвитку самих материнських установок жінок. Як правило, під материнськими установками усвідомлюється система емоційного ставлення

до дитини, сприйняття дитини матір'ю і способів поведінки з ним. Поняття «материнські установки» вживають як синонім «батьківські установки» під яким усвідомлюється готовність батьків діяти по відношенню до своїх дітей в певній ситуації, спираючись на емоційно-ціннісне ставлення до елементів даної ситуації [3], [8], [9]. Проведено аналіз типології батьківських (материнських) установок [1], [6]. Авторами даний феномен піддається ретельному теоретичному аналізу:

- з позиції однополярності («неправильні установки», де акцент робиться на негативній стороні дитячо-батьківських відносин) і багатополярності (передбачається розгляд материнських установок, як з «негативної», так і з «позитивною» сторони);

- по співвідношенню типів особистості і типів соціальних комунікацій «прийняття і любов», «явне відкидання», «зайва вимогливість» і «надмірна опіка»;

- через систему двох парних параметрів: неприйняття – розташування і гіперопіка – гіпоопіка;

- ґрунтується на трьох параметрах дитячо-батьківських установок: симпатія-антипатія, повага – зневага, близькість – дальність.

2.2. Вплив дитячо-батьківських відносин на вибудовування взаємних комунікацій старших дошкільників та на рівень їх самооцінки

В сучасних теоретичних і практико-орієнтованих дослідженнях проблеми дитячо-батьківських відносин відзначається, що в тих сім'ях, де відносини засновані на любові, розумінні і прийнятті, діти ростуть, не відчуючи особливих проблем зі здоров'ям, при побудові відносин з однолітками і дорослими. А в тих сім'ях, де є порушення дитячо-батьківських відносин, у дітей формуються різні психологічні проблеми і комплекси [2].

Сім'я – це соціально-психологічна система відносин. Саме в родині дитина отримує перший досвід відносин з навколишнім світом, набуває навиків спілкування, взаємодії з людьми, поведінки і реагування.

Проблема дитячо-батьківських відносин знаходиться в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних психологів. Вплив внутрішньосімейних стосунків дитини на його подальший психічний розвиток і соціальну адаптацію вивчали багато вчених [6].

Значимість виправлення порушених дитячо-батьківських відносин, забезпечення позитивної атмосфери і гармонійних відносин в сім'ях зумовлена впливом сімейних відносин на особистісне і психічний розвиток дитини старшого дошкільного віку, так як саме цей віковий період є сензитивним для засвоєння системи людських відносин і розвитку особистості [8].

Діти активно цікавляться системою сімейних відносин, задають питання про відносини в родині, роблять висновки, намагаються впливати на відносини батьків, часто відчуваючи провину за подружні проблеми останніх. Дослідники виділяють таке особистісне прояв дітей старшого дошкільного віку, як спрямованість на світ сім'ї, яке розуміється як «зосередженість сприйняття, мислення, почуттів, емоцій, поведінки на світі сім'ї з метою його сприйняття, осмислення, прийняття і перетворення» [3, с. 15].

Дитячо-батьківські відносини являють собою складну конструкцію і багатофункціональну систему, що включає в себе безліч компонентів, які, в свою чергу, складаються в тісному взаємозв'язку і впливають як на виховання і поведінку батьків і дітей в сім'ї, так і на загальну атмосферу в сім'ї.

Як показники дитячо-батьківських відносин, що дозволяють зробити висновок про їхній рівень і змістовних характеристиках, виступають: характер порушень взаємовідносин у сім'ї, тип батьківського відносини,

характер комунікацій членів сім'ї, особливості емоційного стану дитини в сім'ї [12].

Психолого-педагогічними умовами оптимізації дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей старшого дошкільного віку, є облік вікових і індивідуально-психологічних особливостей дітей і їх батьків, історії життя сім'ї в процесі здійснення психолого-педагогічної допомоги сім'ї;

- організація роботи з батьками по збагаченню їх знань про особливості взаємин з дітьми старшого дошкільного віку;
- здійснення з батьками індивідуальної консультаційної роботи та групових занять, спрямованих на усунення сімейного неблагополуччя (здійснюється психологом);
- проведення з дітьми корекційно-розвивальних заходів, спрямованих на формування у дітей поняття «сім'я» і оптимізацію ставлення до батьків; включення дітей і батьків до спільної діяльності [14].

Далі ми пропонуємо опис етапів роботи з батьками, дітьми та спільно з родинами по оптимізації дитячо-батьківських відносин у сім'ях вихованців.

Робота з батьками включає інформаційно-мотиваційний, емоційний, змістовний, діяльнісний, оцінний етапи. Вона передбачає проведення індивідуальних консультацій за результатами діагностики та проведення групових зустрічей з батьками, в процесі яких будуть опрацьовані батьківські позиції і стилі взаємодії з дітьми, базові психологічні цілі дитячого поведінки, актуальні для батьків способи виховання дошкільнят і проблеми дисципліни.

Робота з дітьми містить емоційно-мотиваційний, основний і завершальний етапи і включає формування у дітей понять сім'я, сімейна традиція, розуміння дітьми їх значимості і цінності [16].

Спільна робота з сім'ями передбачає індивідуалізований і спільний етапи, вона включає роботу з кожною сім'єю (здійснюється психологом) і проведення спільного свята з сім'ями вихованців.

Таким чином, знання психолого-педагогічних основ проблеми сімейного виховання, володіння прийомами роботи з батьками, сім'ями при злагодженому взаємодії фахівців дошкільної освітньої організації сприяють оптимізації системи дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей старшого дошкільного віку, і дозволяють гармонізувати соціально-особистісне розвиток дітей.

Сучасна ситуація розвитку суспільства все частіше транслює антигуманні відносини в родині, насильство над дітьми, агресію і жорстокість по відношенню до них. Жорстоке поводження з дітьми не стільки згубно впливає на його здоров'я, психіку, спотворює індивідуальні особливості особистісного розвитку, скільки призводить до формування стійкої соціальної дезадаптації, вирощує інфантильних людей не здатних вступати і вибудовувати адекватні комунікативні зв'язки, які не здатні працювати, і творчо реалізовуватися, нездатних в результаті до створення здорової і благополучної сім'ї. Всі перераховані вище фактори є на сьогоднішній день серйозної соціальної, психологічної та загальнолюдської проблемою.

Психологічне здоров'я дітей на всіх етапах розвитку визначається соціально-економічними, культурними, психологічними та багатьма іншими детермінантами. Як вказують Л. Божович, А. Бодальов, В. Мухіна, Т. Рєпіна та ін., дитина є найбільш чутливою частиною соціуму: на його розвиток миттєво відображаються всі негативні впливи. Дані різних досліджень свідчать про те, що найбільш схильною до негативних впливів виявляється емоційна сфера дітей, що знаходить відображення в розвитку стійкої самооцінки і численних страхів. При цьому всі дослідники погоджуються на думці, що психологічний мікроклімат сім'ї є найбільш значущою в ряду інших детермінантів розвитку, посилення і закріплення дитячої самооцінки (А. Захаров, І. Коган, С. Ковальов та ін.). Родина для дитини -дошкольника – це той світ, де він отримує перший досвід і навички дій і емоційних

переживань різної модальності. Будучи членом сім'ї, повністю залежним від батьків, як позитивне, так і негативний вплив батьків позначається на розвитку дитини найбільш яскраво.

Аналіз різних джерел показав, що дитяча самооцінка розглядається як негативне явище розвитку емоційної сфери, що виникає внаслідок дії безлічі зовнішніх психотравмуючих чинників, в числі яких найбільше значення має сім'я, особливості дитячо-батьківських відносин.

Основною складовою дитячо-батьківських відносин, що відбиває аспекти емоційного сприйняття дитини, контролю над ним, системи вимог і стилю спілкування батьків з дитиною, є батьківське ставлення. Сформований тип відносини батьків до дитини, що характеризується емоційним відкиданням, надмірною вимогливістю і контролем, надмірної прихильністю батьків до дитини, неминуче визначає розвиток дитячої самооцінки. Елементи деструктивних типів батьківського ставлення сприяють постійному переживання дитиною емоційного напруження, яке з плином часу складається в стійку особистісну рису – самооцінка, опосередковують багато проблем розвитку особистості. Однак змістовні особливості дитячої самооцінки при різному батьківському відношенні в сучасних дослідженнях висвітлені недостатньо [18].

Протягом усього розвитку психологічних поглядів глобальність і важливість проблематики дитячо-батьківських відносин залишається вельми нагальною. Про важливість заявленої проблеми говорять багато фактів, пов'язаних з тим, що провідні імениті психологічні школи такі як психоаналіз, біхевіоризм, гуманістична психологія дотримуються думки про те, що взаємини батьків і дитини є важливим джерелом якості розвитку підростаючої особистості. У вітчизняній психології до теперішнього часу вивчення особливостей дитячо-батьківських відносин носили в основному односторонній характер і в більшості випадків не виходили за рамки терапевтично – психологічного підходу [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна психологія як наука використовує досить багату теоретико-емпіричну базу дослідження, що дає підстави говорити про взаємозв'язок ранніх внутрішньосімейних відносин особистості дитини на його подальшої психологічний розвиток і соціальну дезадаптації в процесі соціалізації.

Вченими доведена значимість наступних компонентів внутрішньосімейного життя. Це емоційний і психологічний клімат всередині сім'ї, структурна організація сім'ї, соціальний і економічний статус членів сім'ї, досвід життєвих ситуацій, освітній і культурний рівень членів сім'ї, психологічна зрілість і рівень педагогічної культури батьків. Дослідження довели, що тільки у взаємних комунікаціях вибудовується внутрішній план дій дитини [12], пізнавальна активність [14], самосвідомість і самооцінка [15].

Зазначено дві ключові особливості ставлення батьків до дітей: прийняття або лояльність, що трактується тут як прагнення батьків підтримувати незвичайні прояви активності дитини, і неприйняття або відчуження, що виявляється в даному випадку як відторгнення батьків від неординарних проявів дитини [24].

Наслідками емоційного неприйняття дитини власних батьків вважаються наступні поведінкові характеристики: зниження самоцінності і рівня товарищескості дитини, його підвищена конфліктність, скритність в присутності батьків, прояв агресивних форм поведінки дитини по відношенню до батьків. Вчені в своїх дослідженнях дотримуються думки про те, що в розвитку особистості дитини провідну роль відіграє суб'єктивно-орієнтоване спілкування. Воно вибудовується при взаємних відносинах дорослого і дитини з позиції суб'єкта і особистості [28].

На противагу «об'єктному» відношенню, в якому дитина виступає найчастіше як об'єкт медичних, педагогічних та інших впливів. Дана група вчених зробила акцент на тому, що головним фактором в структурі

готовності до материнства з психологічної точки зору виступає суб'єктна ставлення до дитини, яке і проектується на стиль материнського поведінки в цілому. Такого характеру відносини є підставою для створення сприятливих умов в рамках психічного розвитку дітей, найважливішими показниками якого виступають особливості спілкування дитини з мамою, специфіка формування образу «Я» і готовності до співпереживання.

2.3. Емоційна саморегуляція дошкільнят і дитячо-батьківських відносин

Дошкільний вік – період інтенсивного формування емоційної сфери дитини, і одним із значущих надбань цього періоду є формування емоційної регуляції. Даний вік – це період соціалізації, коли дитина починає активно спілкуватися не тільки з батьками. Управління своїми емоціями грає найважливішу роль у взаємодії дитини з оточуючими – однолітками і дорослими. Дослідження показують, що соціальна компетентність дитини в більш старшому віці тісно пов'язана саме з емоційною саморегуляцією дошкільника [1].

Найбільш значуща проблема в сучасній психології розвитку – це проблема емоційного розвитку дітей. Дошкільний вік є сензитивним для «соціалізації та індивідуалізації емоційної сфери». Найвищі показники емоційного розвитку припадають на середній дошкільний вік, що зумовлює високі розбіжності в значеннях «емотивності як індивідуальної характеристики емоційності». Підкреслено, що саме в дошкільному віці йде активне формування не тільки індивідуальних варіантів емоційної сфери дітей [8, с. 67].

У сучасній психології однією з найбільш значущих проблем, вважається проблема емоційного розвитку дітей. В емоційному розвитку особистості дошкільне дитинство є головним етапом, тому що в цьому віці формуються новоутворення і досягнення в емоційній сфері. Дошкільнята

набувають здатність розпізнавати емоції, виникає емоційне передбачення, зростає усвідомленість переживань, зміст емоцій ускладнюється, узагальнюються уявлення про емоційну сферу, соціальні емоції виходять на перший план, розширюється доступність емоційної корекції поведінки [9, с. 799].

Вважається, що дошкільний вік є сензитивним для «соціалізації та індивідуалізації емоційної сфери». Найвищі показники емоційного розвитку припадають на середній дошкільний вік, що зумовлює високі розбіжності в значеннях «емотивності як індивідуальної характеристики емоційності» [1, с.7]. Дослідник підкреслює, що саме в дошкільному віці йде активне формування індивідуальних варіантів емоційної сфери дітей.

Багато вчених вважають емоційну сферу найбільш патогенною зоною в сучасній культурі. Підкреслено, що «виникла нестійкість соціальної, економічної, ідеологічної обстановки, дискредитація багатьох моральних орієнтирів викликають масовий психологічний стрес, який важко позначається на загальному духовному і фізичному здоров'ї людей» [2, с. 46], причому негативні зміни спостерігається у дітей вже в дошкільному віці. Численні дослідження, що стосуються дошкільного віку, свідчать про те, що в емоційному розвитку дитини-дошкільника головну роль грає досвід міжособистісної взаємодії з близькими дорослими. Дослідники розглядають дитячо-батьківські відносини, як особливу ін-тегративну форму становлення особистості дитини.

Ми в своїх дослідженнях, вивчаючи проблему дитячо-батьківської взаємодії в сім'ї, розглядаємо це взаємодія, як особливе інтегральне утворення, яка обумовлює поведінку дорослих і дітей, індивідуально-своєрідне спілкування і поведінку кожного з них [3]. Гармонійна взаємодія сприяє формуванню «нової соціальної позиції дитини, виводить дітей в інший стан, в інший світ – в дорослість» [4]. Походження і виникнення такого роду відносин обумовлено, перш за все, тим, що «... дитина не може ні

фізично, ні психологічно існувати без дорослого, його думки, почуття і переживання є похідними від життєвого світу дорослих» [5].

Емоційна сфера в дошкільному віці виступає регулятором діяльності, визначає характер взаємин з оточуючими дорослими і однолітками, сприяє оптимальному входженню дітей в соціальну дійсність. Емоційна сфера має велике значення для психічного розвитку дошкільнят. Саме в період дошкільного дитинства ускладнюються емоційне життя дитини: розширення діапазону було розпізнати дитиною емоцій, виникнення нових емоцій і почуттів (соціальних, пізнавальних, естетичних, моральних).

Наші дослідження дозволяють нам відзначити, що сучасні діти менш чуйні до почуттів інших, ранимі, образливі, тривожні, досить загострено реагують на ставлення до них однолітків, не здатні усвідомити чужі і свої емоції. Досвід спілкування з близькими дорослими в умовах емоційно несприятливого фону (відсутність співпереживання і конгруентності, емоційна депривація) веде до недорозвинення у дошкільнят «афективних схем», до порушень у взаєминах з оточуючими, до дезадаптації; знижує пізнавальну активність і когнітивний розвиток, сприяє виникненню психосоматичних розладів. Зазначено, що «здатність адекватно виражати емоції – запорука успішності в міжособистісному спілкуванні і будь-якої спільної діяльності. А ефективне регулювання власних емоцій співвідноситься з такими важливими для міжособистісного взаємодії здібностями, як співпереживання та відвертість» [6, с.38].

У сучасних дошкільнят яскраво виражені проблеми в спілкуванні з однолітками і дорослими. Як показує практика, емоційна недостатність призводить до соціально-психологічної дезадаптації дошкільнят, детермінує психоемоційні порушення емоційної нестійкості, ворожості, агресивності, страхів і тривожності.

Багато вчених вважають емоційну сферу найбільш патогенною зоною в сучасній культурі. Ю. Якубова підкреслює, що «виникла нестійкість

соціальної, економічної, ідеологічної обстановки, дискредитація багатьох моральних орієнтирів викликають масовий психологічний стрес, який важко позначається на загальному духовному і фізичному здоров'ї людей» [10, с. 46], причому негативні зміни спостерігається у дітей вже в дошкільному віці.

На сучасному етапі стають все більш актуальними проблеми емоційного неблагополуччя дітей дошкільного віку. Щорічно зростає кількість дітей з емоційними порушеннями. Постійне відчуття незахищеності, відсутність емоційної прихильності з рідними і близькими провокує у дошкільнят почуття емоційний дискомфорт і напруженості. Такі діти відчують самооцінка, вони вразливі і загострено реагують на ставлення до них оточуючих.

Дослідники підкреслюють, що самооцінка є характеристикою емоційно-чуттєвої сфери дітей і має на увазі прояв астенічних емоцій, причини появи яких часто вже не усвідомлюються; самооцінка – це і властивість особистості, яке сприяє тривожної реакції, при якій об'єктивно безпечні ситуації сприймаються як загрозові; самооцінка це і стан напруженості.

На думку І. Бех [12] самооцінка проявляється в переживанні емоційного занепокоєння, у виникненні відчуття наближається неблагополуччя, небезпеки. Н. Билкіна [15] самооцінка визначає як виснаження, втома, плаксивість (головні, порушення сну, підвищена уразливість і дратівливість, стан перезбудження, капризи і часті порушення дисципліни.

Самооцінка, на думку багатьох дослідників, – це індивідуальна психологічна особливість, схильність індивіда переживати сильну тривогу із приводу відносно малого приводу. Дитяча самооцінка дитини це прояв постійної турботи, невпевненість, очікування несприятливого розвитку подій, постійне передчуття найгіршого, які і дезорганізують будь-яку діяльність.

Ми в своїй роботі стикаємося з різними проблемами сім'ї, особливо актуальна на сучасному етапі проблема порушення взаємин між батьками і дітьми. Вивчаючи і аналізуючи установки і переконання батьків дошкільнят у сфері дитячо-батьківської взаємодії, ми вважаємо, що «батьки пред'являють дошкільнятам як еталон ідеальних якостей дитини, якого вони хочуть бачити, вкрай не диференційований образ, при цьому жорстко вимагаючи відповідності йому» [24, с. 25].

Вплив особливостей взаємодії дорослих і дітей на формування їх особистості вивчається в психологічній літературі і продовжує залишатися досить актуальною темою. Дослідники вважають, що особливості батьківсько-дитячих відносин у родині є основним фактором, який формує характер дитини і особливості його поведінки. Вважається, що «батьківське ставлення – це поведінкові стереотипи, що практикуються батьками в спілкуванні з дитиною; цілісна система почуттів батьків до дитини, яка виражається в сприйнятті і розумінні характеру і вчинків дитини» [5, с. 27].

Роль і значення сім'ї як найважливішого виховного інституту у формуванні особистості дитини вивчали багато авторів.

Розглянемо докладніше поняття «емоційна саморегуляція». У вітчизняній психології термін «емоційна саморегуляція» (далі ЕС) дошкільнят найчастіше застосовується для позначення процесів, за допомогою яких діти контролюють і регулюють свій емоційний стан і способи його вираження [2]. Більшість вчених сходяться на думці, що ЕС включає в себе навички керувати емоціями, знаходити конструктивні способи справлятися з негативними емоціями і управляти вираженням сильних емоцій [3].

У зарубіжній психології існує велика кількість визначень ЕС. Проведений аналіз показав, що різними авторами підкреслюється не обмеження емоційної регуляції тільки контролем або придушенням емоцій,

але включення усвідомлення і оцінки свого емоційного досвіду, його зміни, цілеспрямованість, навмисність і спрямованість на адаптацію [4].

Так, С. Гончаренко [34] визначає ЕС як процес ініціювання, гальмування, уникнення, утримання або зміни виникнення, форми, інтенсивності або тривалості внутрішнього емоційного стану, пов'язаного з емоціями фізіологічних процесів, процесів уваги, мотиваційного стану і / або поведінкових проявів (супутніх емоцій), службовців для біологічної або соціальної адаптації (пов'язаної з впливом) або досягнення індивідуальних цілей [5]. Даного визначення дотримується більшість сучасних зарубіжних дослідників ЕС.

У дошкільному віці йде активний розвиток всієї емоційної сфери. Так, спостерігається підвищення рівня обізнаності дошкільника про причини емоцій і почуттів, способах їх вираження, в розширенні кола об'єктів емпатії і форм її прояву, а також в послідовної активізації всіх механізмів довільної регуляції емоцій [6]. Що стосується ЕС, то в даний період дитина значно розширює спектр стратегій саморегуляції, у нього з'являється все більше самостійних стратегій саморегуляції, а в 5 років – більш складний варіант копінг-стратегії «позитивна переоцінка» [7]. Він також вчиться придушувати соціально не заохочує емоції (зздрість, образа, презирство) і значно рідше симулювати або маскувати їх [6]. Досліджень статевих відмінностей в ЕС вкрай мало. Так, було виявлено, що хлопчики частіше використовують поведінкові стратегії, ніж дівчатка, а дівчатка частіше вдаються до стратегії пошуку соціальної підтримки [7].

Становлення ЕС дошкільника тісно пов'язане з дитячо-батьківськими відносинами, так як саме у близьких дорослих дитина вчиться тих чи інших способів соволодіння з емоціями, саме від дорослих він отримує підкріплення тих чи інших форм його реагування на складні, фрустрируючі ситуації. Оскільки вітчизняних досліджень взаємозв'язків ЕС і дитячо-

батьківських відносин вкрай мало, ми звернулися до результатів зарубіжних досліджень.

Н. Горбунова та С. Трошихіна розробили модель соціалізуючої поведінки емоційної сфери дитини і запропонували 4 напрямки, як батьки можуть соціалізувати емоції своїх дітей:

- а) реакція батьків на емоції дітей;
- б) обговорення емоцій з дітьми;
- в) вираз емоцій батьками;
- г) вибір або зміна ситуацій батьками [35, с.275].

Про роль батьків як моделі пише Н. Грабовець [36] зі співавторами: чутливі, чуйні батьки створюють модель позитивного реагування, тоді як вираз високого рівня негативних емоцій, Неподтримуючої поведінка викликає дізрегуляції і жорстокість [9]. Значення реагування батьків на емоції для формування ЕС дітей підкреслюється і іншими дослідниками: негативний, Непідтримуючу поведінку батьків пов'язано з дізрегуляції емоцій дітей і емоційної реактивністю [10, 11]. Діти, чий батьки реагують на вираз негативних емоцій покаранням за них або їх придушенням, демонструють більш низький рівень емоційної компетентності [12].

Д. Іванов [43] виявив, що чуйність батьків на дистрес дітей визначає, наскільки добре діти навчаються регулювати свої негативні емоції, але це залежить від статі: вплив матерів на їх дочок спостерігається в меншій мірі. Материнська чуйність на дистрес дитини також є предиктором позитивного і емпатичних реагування на інших. Материнська теплота пов'язана з кращого регуляцією позитивних емоцій у дітей [13]. При цьому в іншому дослідженні була показана роль соціальної підтримки позитивних і негативних емоцій дітей батьками [14].

Негативне або ігнорує ставлення до дитини в цілому, що виявляється в нехтуванні і жорстоке поводження з ним, значно впливає на розвитку його ЕС. У метааналізу досліджень, присвячених даній проблемі, було показано,

що діти при подібному зверненні батьків демонструють більше негативних емоцій і в цілому емоційну дізрегуляції [15].

Значна кількість досліджень зв'язку ЕС і дитячо-батьківських відносин було проведено в руслі теорії прихильності. Ідею залежності ЕС від типу прихильності дослідники обґрунтовують тим, що діти з безпечної прихильністю інтерналізуються ефективні стратегії ЕС у відносинах з близьким дорослим і здатні успішно застосовувати адаптивні стратегії ЕС вже поза відносин прихильності, коли фігура прихильності відсутня [16]. Так, дослідження показали, що діти з безпечним типом прихильності частіше використовують конструктивні копінг-стратегії, такі як пошук соціальної підтримки і вирішення проблем [17], тоді як діти з унікаючим або тривожним типом прихильності частіше характеризуються емоційною дізрегуляції і придушенням емоцій [18], а діти тільки з унікаючим типом прихильності рідше використовують самостійні стратегії ЕС і стратегії розради [19].

Витоки багатьох захворювань у дорослих лежать в дитячому віці. На формування фізичного і психічного здоров'я дитини впливають багато чинників: соціально-економічні умови сім'ї, рівень освіти і медична грамотність батьків, сімейні взаємини, в тому числі характер дитячо-батьківських відносин, проблематика яких залишається незмінно гострою, будучи часто фоном для формування психосоматичної патології у дітей [1, 2].

Проблематика дитячо-батьківських відносин залишається незмінно гострою. Взаємодія дитини з батьком є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. У кожному суспільстві складається певна культура взаємин і взаємодії між батьками і дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні установки і погляди на виховання в сім'ї. Грунтуючись на роботах вітчизняних

дослідників, дитячо-батьківські відносини можна визначити як виборчу в емоційному і оціночному плані психологічний зв'язок дитини з кожним з батьків, що виражається в переживаннях, діях, реакціях, що залежать від віково-психологічних особливостей дітей, культурних моделей поведінки, власної життєвої історії, особливостей сприйняття дитиною батьків і способу спілкування з ними [3].

Ролі, що виконуються матір'ю і батьком в спілкуванні з дитиною, мають свої особливості. Мати переважно тримає дитину на руках, заспокоює при неспокої, задовольняє життєві потреби. Батькові належить залучення дітей в нові види діяльності, стимуляція фізичної та ігрової активності – по відношенню до дитини він більш суворий і менш кооперативу, ніж мати, але відчуває в спілкуванні більш виражену міжособистісну близькість [4]. Діти особливо потребують матері, коли засмучені або переживають почуття страху, а батькам віддають перевагу як рівноправним учасникам ігор та організаторам простору для дослідницької діяльності. Діти, надійно прив'язані до обох батьків, більше проявляють активний інтерес до спілкування з незнайомими людьми [5].

Вітчизняні та зарубіжні автори звертають увагу на те, що батьки часом будують свої відносини з дитиною не усвідомлюючи, що вони просто копіюють модель виховання їх власних батьків і в тому випадку, якщо ця модель була не зовсім прийнятна. Дефекти виховання призводять найчастіше до неправильного формування особистості дитини і створюють умови розвитку психосоматичних станів, що в разі відсутності корекції є загрозою моделювання хронічних захворювань, які в свою чергу не можуть не позначитися на формуванні особистості.

Типовим класичним психосоматичним захворюванням вважається бронхіальна астма (БА). За даними літератури, сім'ї, в яких діти страждають на бронхіальну астму, є яскравий приклад патологічних дитячо-батьківських

відносин, що впливають на формування властивостей особистості дитини, що найбільш яскраво проявляється в підлітковому віці [6].

Значною мірою реакція дітей на хворобу визначається ставленням до неї батьків. Внутрішня картина хвороби частіше опосередкована дорослими (знання про хворобу, здоров'я, внутрішніх органах, лікуванні), так як саме їх думку найбільш важливо для дитини [7, 8]. Е. Ейдеміллер і В. Юстицкіс [79], спостерігаючи батьківські сім'ї хворих на бронхіальну астму, прийшли в висновку, що вони відрізняються стриманістю в проявах емоцій у її членів: батьки контролювали і придушували ініціативу у своїх дітей, блокували несанкціоновані або емоційні прояви [9].

Величезну роль у розвитку психічно і фізично здорової дитини відіграють ранні взаємини з матір'ю. Всілякі порушення цих відносин призводять до різних відхилень у розвитку дитини. Вивчаючи роль матері у формуванні психосоматичної патології, зазначена виражена материнська гіперопіка і особистісні особливості матері. Внутрішня конфліктність, невротичність, високий рівень самооцінки матері, і деяка інфантильність можуть впливати на розвиток важкої астми у дитини. Ці потенції закладені у власному досвіді матері і характер зв'язків з її власною матір'ю [10].

Л. Шнейдер [76] показав, що для матерів, чиї діти хворі на бронхіальну астму, характерні особливості виховного процесу: неприйняття дитини, зайва вимогливість і нетерпимість, критика і осуд (часто незаслужені) як компенсація почуття незадоволеності собою і низького рівня самоприйняття; наявність ряду надцінних ідей, що відображають їх тривожно-недовірливі і параноїдальні риси характеру (страх втратити владу над дитиною, оберігати його від усіх труднощів і небезпек життя, від поганого впливу другого з батьків) [11]. У становленні і розвитку дитини важливу роль відіграє сім'я в цілому, вплив якої може бути як позитивним і форми.

Вивчення взаємозв'язку частоти використання стратегій ЕС дошкільнятами (по змістовному критерію) і дитячо-батьківських відносин

виявило, що інтелектуальні стратегії ЕС дошкільнят спостерігаються частіше при достатності уваги і інтересу з боку матері за умови позитивного фону взаємодії і відсутності вседозволеності у вихованні. Використання дошкільниками більш активних і ефективних поведінкових стратегій ЕС пов'язано з позитивним емоційним фоном взаємодії обох батьків, емоційною підтримкою з боку матері, а також з низькою виразністю проекції на дитину небажаних якостей матер'ю.

Порівняння взаємозв'язку стратегій ЕС з дитячо-батьківськими відносинами у хлопчиків і дівчаток показало, що у хлопчиків зв'язок стратегій ЕС з дитячо-батьківськими відносинами більш тісний, ніж у дівчаток, і у хлопчиків виявляється велика зв'язок з характеристиками емоційної взаємодії батьків, а у дівчаток – матерів.

Результати дослідження свідчать про те, що для більшості батьків, що мають з низькою самооцінкою дітей, які не значимо емоційна взаємодія з ними, а важливі турбота і догляд. Батьки дошкільнят з низькою самооцінкою яскраво демонструють відчуття власної жертвовності по відношенню до дітей; вони впевнені, що діти не виправдовують батьківських зусиль, не вміють проявляти належну вдячність. Авторитарне ставлення, завищені очікування, критика будь-яких дій дитини сприяє стимуляції негативних емоцій у дітей. Батьки дошкільнят з низькою самооцінкою в спілкуванні з ними, демонструють реалізацію своєї потреби в повазі, досягненні успіхів, при цьому ігноруючи головну потреба дитини в любові, безпеці і захищеності. Такі відносини і ведуть до підвищення індексу низької самооцінки у дошкільнят. Раціональна, беземоційна поведінка батьків; жорсткий контроль за всіма діями дитини сприяють проявам імпульсивності, непередбачуваності. З життя дітей витісняються повсякденна турбота і доброзичливе увагу.

Глибокий постійний психологічний контакт з дитиною – це щось універсальне вимогу до вихованню, яке в однаковій мірі може бути

рекомендовано всім батькам. Відчуття і переживання контакту з батьками, як психологічного, так і тілесного, дають можливість відчутти й усвідомити батьківську любов, прихильність і турботу. Позитивні дитячо-батьківських відносини формують гармонійну особистість.

Таким чином, батькам дошкільнят з низькою самооцінкою притаманне переважання контролю за вчинками і процесом розвитку дітей. Більшість батьків навіть не уявляють, якими вони хочуть їх виховати. З такою батьківської позиції впливає нестабільність поведінки, завищені вимоги батьків, авторитарна домінуюча позиція. Отримані результати дозволяють зробити висновок про взаємозв'язок виникнення низької самооцінки з найближчим соціальним оточенням дошкільника. Тому, метою подальшого нашого дослідження стане корекційно-розвиваюча робота з дитячо-батьківської парою.

Таким чином, можна відзначити, що вплив батьків на формування емоційної саморегуляції багатоаспектно і при цьому ще недостатньо вивчено на українській вибірці, а в зарубіжних дослідженнях рідко враховується стать дитини і батька або частіше вивчаються тільки матері.

Висновки до розділу II

При розгляді особливостей дитячо-батьківських відносин у дітей старшого дошкільного віку, визначили, що з самого раннього віку діти є активними учасниками спілкування в родині. Включаючись у взаємодію з членами сім'ї, діти досить швидко засвоюють моделі, прийоми, правила спілкування з різними людьми, вчаться домовлятися з людьми різної статі і віку, прагнуть домогтися від навколишніх бажаного, іноді розуміючи, що це можна зробити різними способами. Спостереження за спілкуванням дитини з батьками і його вивчення дозволило вітчизняним і зарубіжним дослідникам

судити про наявність в дитячо-батьківських спілкуванні маніпуляцій, тобто прихованого управління поведінкою опонента.

Досліджуючи вплив дитячо-батьківських відносин на вибудовування взаємних комунікацій старших дошкільників та на рівень їх самооцінки, виділили, що на противагу «об'єктному» відношенню, в якому дитина виступає найчастіше як об'єкт медичних, педагогічних та інших впливів. Дана група вчених зробила акцент на тому, що головним фактором в структурі готовності до материнства з психологічної точки зору виступає суб'єктна ставлення до дитини, яке і проектується на стиль материнського поведінки в цілому. Такого характеру відносини є підставою для створення сприятливих умов в рамках психічного розвитку дітей, найважливішими показниками якого виступають особливості спілкування дитини з мамою, специфіка формування образу «Я» і готовності до співпереживання.

Розглядаючи емоційну саморегуляцію дошкільнят і дитячо-батьківських відносин, зробили висновки, що батькам дошкільнят з низькою самооцінкою притаманне переважання контролю за вчинками і процесом розвитку дітей. Більшість батьків навіть не уявляють, якими вони хочуть їх виховати. З такою батьківської позиції випливає нестабільність поведінки, завищені вимоги батьків, авторитарна домінантна позиція. Отримані результати дозволяють зробити висновок про взаємозв'язок виникнення низької самооцінки з найближчим соціальним оточенням дошкільника. Тому, метою подальшого нашого дослідження стане корекційно-розвиваюча робота з дитячо-батьківської парою.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ І СТИЛЮ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

3.1. Діагностика рівня самооцінки та типу дитячо-батьківських відносин

Самовідношення, самооцінка – невід’ємна частина нашого життя, починаючи з раннього дитинства. Вона може змінюватися або залишатися стійкою, в ній можуть з’являтися або зникати конфлікти, але якась вона є у людини завжди. Низька самооцінка не дає здібностям дитини повністю розкритися. А надто високої думки про себе може бути небезпечним: дитина буде приписувати собі неіснуючі гідності і нереальні перспективи, а потім, в майбутньому, страждати, коли життя почне все розставляти на свої місця.

Величезне значення в становленні самооцінки має відношення батьків до дитини, сімейні цінності та традиції. Від умов виховання в сім’ї залежить адекватна і неадекватна поведінка дитини. Діти, у яких занижена самооцінка, незадоволені собою. Це відбувається в сім’ї, де батьки постійно засуджують дитину, або ставлять перед нею завищені завдання.

Мета нашого дослідження – дослідження впливу дитячо-батьківських відносин на формування самооцінки дітей старшого дошкільного віку.

У дослідженні брало участь 16 дітей старшого дошкільного віку: 8 хлопчиків і 8 дівчаток, і 32 батьків: 16 матерів і 16 батьків. Для дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку було проведено тест «Смішні чоловічки» і методика «Драбинка». Для дослідження дитячо-батьківських відносин був використаний тест – опитувальник ОБВ (опитувальник батьківських відносини) автори А. Варга, В. Столін [44].

Дослідження проводилося в три етапи. На першому етапі дослідження було проведено тест «Смішні чоловічки». Цей тест дає можливість дізнатися

про ставлення дитини, наприклад, до своїх братів, сестер, одноліткам, членам сім'ї, а також спрямований на виявлення особливостей розвитку самооцінки.

На другому етапі дослідження була проведена методика «Драбинка», спрямована на виявлення особливостей розвитку самооцінки дошкільників.

На третьому етапі нашого дослідження батькам було запропоновано тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В. Столина [1].

Після проведення тесту «Смішні чоловічки» з дошкільнятами, були зроблені висновки, які відображені на рисунку 3.1:

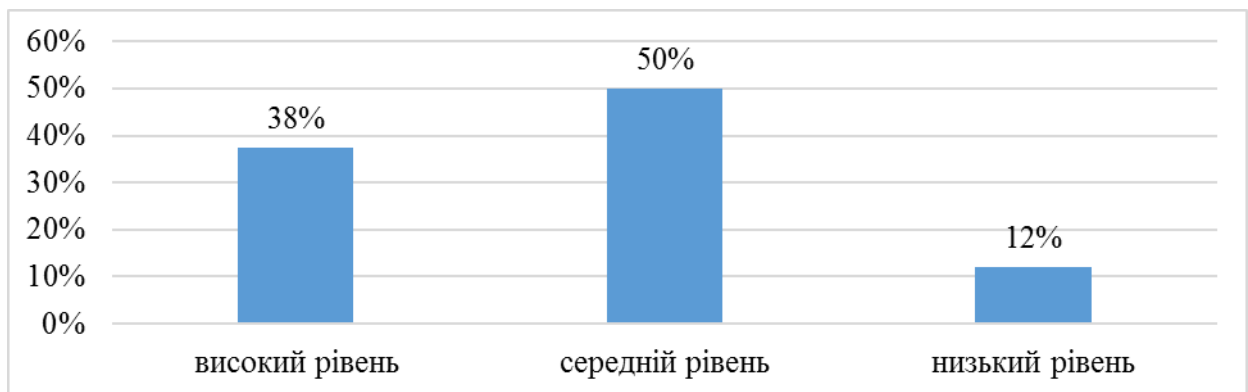

Рис. 3.1. Характеристика рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку

Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що у більшості дітей середній рівень самооцінки. Для них характерні впевненість в собі, майже всім дітям із середнім рівнем самооцінки властива спокійна поведінка, більшість з них не конфліктні, доброзичливі. Високим рівнем самооцінки володіють 38% дітей. Для них характерна впевнена поведінка. З низьким рівнем самооцінки 2 дитини (12%). Для них властива сором'язливість, замкнутість. На дереві діти також показували, де розташовуються мати, батько та інші члени сім'ї. Більшість дітей розміщують мати і батька вище себе. Аналізуючи отримані результати можна зробити висновок про те, що діти добре ставляться до своїх батьків і більшу значимість вони мають в очах дитини. Тільки двоє дітей розташували себе вище батька. Це означає, що батько меншою значимістю володіє в очах дитини.

Далі була проведена методика «Драбинка», яка спрямована на виявлення рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку. Після проведення методики були зроблені наступні висновки. З позиції дитини: більшість дітей мають високий рівень самооцінки по всіх рівнях. Низьким рівнем самооцінки володіє менша частина дітей по всіх рівнях. Решта дітей володіють середнім рівнем самооцінки (рис. 3.2).

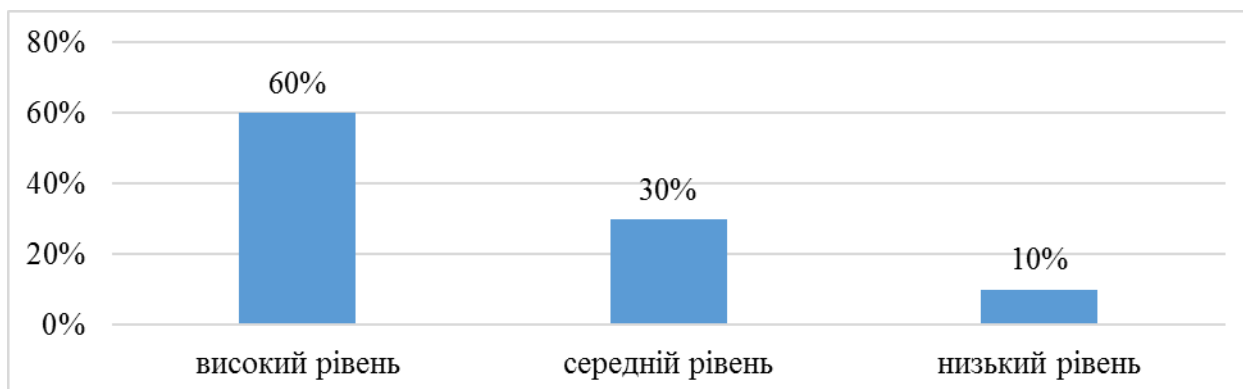

Рис.3.2. Результати проведення методики «Драбинка» (позиція дітей)

З позиції дорослого: більшість батьків бачать свою дитину на першій сходинці, що показує високу самооцінку на всіх рівнях. Середній рівень самооцінки, на думку дорослих тільки на трьох рівнях (розумний – дурний, здоровий – хворий, хороший – поганий). Низький рівень становить 0% (рис.3.3).

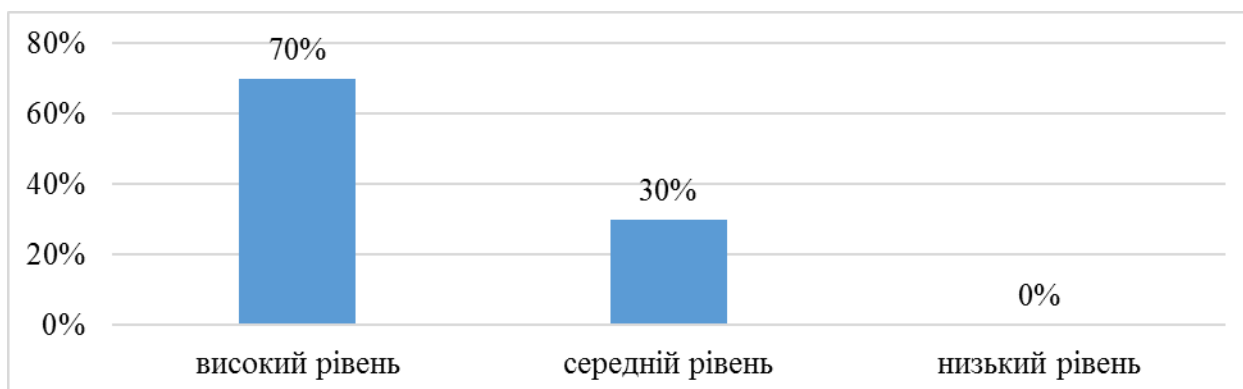

Рис.3.3. Результати проведення методики «Драбинка» (позиція дорослих)

Далі для дослідження дитячо-батьківських відносин був проведений тест-опитувальник ОБВ (опитувальник батьківського відношення) А. Варга, В. Столина.

На підставі аналізу даних, були отримані наступні результати (рис. 3.4).

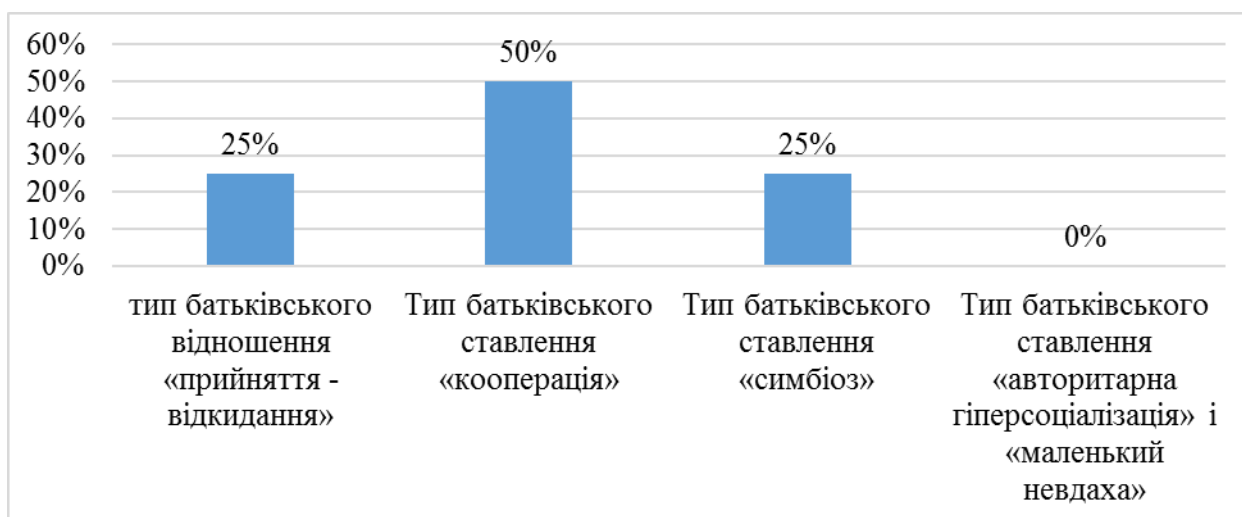

Рис. 3.4. Дані отримані під час дослідження дитячо-батьківських відносин був проведений тест-опитувальник ОБВ (опитувальник батьківського відношення) А. Варга, В. Столина (точка зору матерів)

У опитаній групі матерів переважає тип батьківського відношення «прийняття – відкидання» (25%). Це означає, що у цього числа матерів виражено позитивне ставлення до дитини. Дорослий бере дитину такою, якою вона є, поважає і визнає його індивідуальність, схвалює його інтереси, проводить з ним досить багато часу.

Тип батьківського ставлення «кооперація» виявлено у 50% матерів. Для даної групи матерів характерно те, що вони проявляють щирий інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінюють здібності дитини, заохочують самостійність і ініціативу, намагаються бути на рівних з дитиною.

Тип батьківського ставлення «симбіоз» виявлено у 25% матерів. Ця категорія матерів не встановлює психологічну дистанцію між собою і

дитиною, намагається завжди бути ближче до дитини, задовольняти його основні розумні потреби.

Тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічається в даній групі матерів (0%). Це означає, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими і вірить в нього.

Далі представимо дані по всім батькам (рис.3.5)

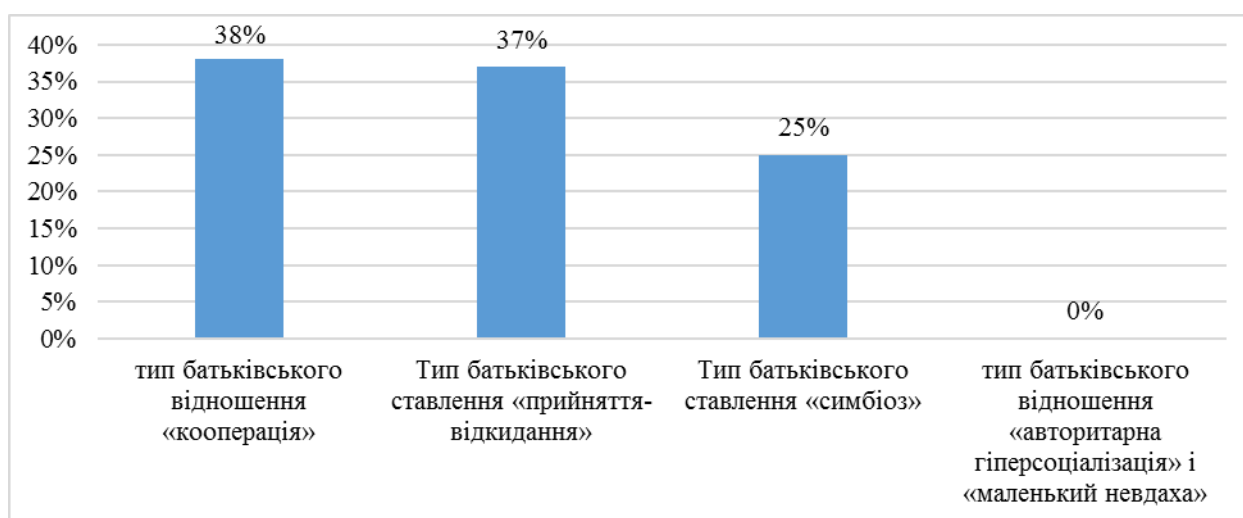

Рис. 3.5. Дані отримані під час дослідження дитячо-батьківських відносин був проведений тест-опитувальник ОБВ (опитувальник батьківського відношення) А. Варга, В. Столина (по всім батькам)

У опитаній групі батьків найчастіше зустрічається тип батьківського відношення «кооперація» – 38%. Тип батьківського ставлення «прийняття-відкидання» виявлено у 37% батьків. Тип батьківського ставлення «симбіоз» виявлено у 25% батьків.

У опитаній групі батьків тип батьківського відношення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічається (0%).

Таким чином, після проведення діагностики, можна сказати, що у більшості батьків і матерів даної вибірки умовно домінуючим є тип батьківського відношення «кооперація». Тобто більшість обстежених батьків прагне до того, щоб бути на рівних з дитиною, високо оцінювати здібності

дитини, заохочувати самостійність і ініціативу. Такий тип батьківського відношення як «прийняття», і у батьків і у матерів зустрічається приблизно з однаковою частотою. Симбіотичний тип зустрічається у батьків і матерів однаково. Тобто батьки не встановлюють психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагаються завжди бути ближче до неї. Наслідком таких батьківських відносин є те, що дитина характеризує себе безліч позитивних якостей.

Тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічаються.

Далі був зроблений порівняльний аналіз рівня самооцінки і типів батьківського ставлення. На підставі отриманих результатів були зроблені наступні висновки. Більшість батьківських пар мають різний тип батьківського ставлення до дитини 7 пар мають схожі позиції в питаннях виховання дитини.

Із загальної картини виділяється стиль відносин до дитини «кооперація» і «прийняття». Батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, захищаючи його від труднощів і неприємностей в житті. Батько приймає дитину цілком, прагне до задоволення всіх його потреб, наслідком такої гіперопіки і безмежної любові є завищений рівень самооцінки дитини.

При поєднанні приймають і кооперативних форм взаємини з дитиною в сім'ї, у дитини формується завищений і адекватний рівень самооцінки.

Занижений рівень самооцінки виявлено тільки у двох дітей. У цих сім'ях тип батьківського відношення «симбіоз».

Низька самооцінка формується під впливом негативних форм дитячо-батьківських відносин, але за умови, що відношення обох батьків матимуть схожий негативно спрямований тип батьківського ставлення до дитини.

Таким чином, сприятливою умовою розвитку позитивної самооцінки можна вважати емоційну залученість батьків у життя дитини, щоб забезпечити належну, однак, розвитку його самостійності.

3.2. Впровадження серії заходів та прийомів, з метою підвищення рівня самооцінки дошкільнят

З метою підвищення рівня самооцінки дошкільнят нами було вирішено впровадити спеціальну програму.

Мета програми: формування адекватної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку за допомогою сюжетно-рольових ігор.

Завдання програми:

1. Створити позитивний емоційний настрій.
2. Залучити дошкільнят в ігрове спілкування з однолітками.
3. Сприяти згуртуванню дитячого колективу.
4. Формувати позитивне ставлення до однолітків.
5. Сприяти підвищенню впевненості дітей у собі.
6. Розвивати здатність бачити в собі «хороше».

Передбачуваний результат реалізації програми: сформована адекватна самооцінка, повага до себе і до оточуючих, терпиме ставлення до думки співрозмовника або партнера по грі і заняттях.

Заходи програми представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Програма заходів щодо формування самооцінки дітей старшого дошкільного віку в дошкільних освітніх установах

Терміни реалізації	Тематика занять з дітьми	Тематика занять з батьками / спільних занять з дітьми	Тематика занять з педагогами
Перша тиждень лютого	«Дочки-матері» «Я впевнений на всі 100!» «Хто я?» «Ліпимо повітряна куля»	Семинар-практикум: «Що таке самооцінка»	Повідомлення на педагогічній раді: «Самооцінка і впевненість у власних силах і здібностях дітей»
	«Дитячий садок» «Я дуже хороший» «Я і мої звички» «Кольоровий сніг»		

	«Родина» «Клеєвий дощик» «Я розумний» «Погані звички»		
Другий тиждень лютого	«Супермаркет» «Мишоловка» «Я сильний» «Хвальки»	Тренінг «Я і моя дитина»	Лекція «Сюжетно-рольова гра і її роль у розвитку самооцінки»
	«Будівництво» «Пастух» «Я добрий» «Скажи Михасику добрі слова»		
	«Пірати» «За що мене любить мама» «Я і мої досягнення» «Малюємо лівою рукою правою ногою»		
Третя тиждень лютого	«Цирк» «Зайчика-слоники» «Я хороший» «Зарозумілі білки»	Спільний свято дітей та батьків «Сім – Я!»	Лекція «Методи діагностики самооцінки дошкільників»
	«Театр» «Неслухняні іграшки» «Долоньки» «Упевнено від м'яча»		
	«Пошта» «Материк» «Я хочу бути щасливим» «Простягни одному руку»		
Четверта тиждень лютого	«Піцерія» «Корабель» «Щасливий сон» «Візьми мене в гру»	Конкурс «Мама, тато, я – спортивна сім'я»	Ділова гра: «Гра – провідний вид діяльності дошкільників»
	«Підводний човен» «Ракета» «Ромашка успіху» «Володар гори»		
	«Телебачення» «Чудові слова» «Місток дружби»		

Реалізація заходів програми проходила у формі групової роботи.

Програма включала в себе 12 занять з дітьми по підвищенню їх самооцінки, які проводилися три рази на тиждень, 4 заняття з батьками, а також 4 заняття з педагогами, що проводяться один раз на тиждень. Реалізація заходів програми здійснювалася протягом лютого 2020 року.

Поряд з сюжетно-рольовими іграми («Дочки-матері», «Дитячий сад», які допомагали сформувати уявлення про моральність і моральному поведінці, вчили дітей аналізувати свої дії, викликали почуття радості і задоволення від створення образу), для розвитку самооцінки дитини дошкільного віку особливу роль ми відводили і тематичним іграм, наприклад: «Хто я?», «Я і мої правила», «Який я?», «Я вмію», «Я і мої досягнення». Ототожнюючи себе з тією чи іншою роллю, дитина могла усвідомлено використовувати вміння дозволяють виробляти ситуації з особистого досвіду, а це в свою чергу сприяло тому, що діти за допомогою гри могли скорегувати свою поведінку в кращу сторону, а так же, знаходили у себе помилки і недоліки в своїй діяльності та поведінці.

Основним і важливим фактором, що впливає на розвиток самооцінки через сюжетно-рольову гру у дітей старшого дошкільного віку виступає спілкування з однолітками і дорослими. Тому поряд з роботою з дітьми, ми проводили роботу і з батьками і педагогами.

Так, в рамках реалізації програми велика увага приділялася спостереженню за особливостями взаємин дорослого і дитини. На підставі таких спостережень ми змогли визначити ступінь емоційної прихильності між батьками та їхніми дітьми і культури спілкування між ними. На підставі того, про що батьки розпитували дитини ввечері, які вказівки давали йому вранці, робився висновок про те, як батько ставиться до своєї дитини.

Спільно з батьками ми організовували конкурси, свята, – все це сприяло формуванню культури поведінки, систематизації раніше отриманих знань у батьків.

Також, використовувалися відкриті заняття за участю батьків, як носіїв цікавої інформації про свою роботу, або як казкового персонажа для зацікавленості до досліджуваного матеріалу, або для передачі свого вміння і досвіду.

При підготовці до свят (виступ в костюмах дітей, виготовлених батьками) і при проведенні святкових зустрічей розвивалися позитивні взаємини у батьків зі своїми дітьми, встановлювався позитивний емоційний контакт в зв'язку, з чим підвищувався рівень самооцінки дітей.

Виставки, організовані дітьми і їх батьками, допомагали дітям здобувати нові знання, розширювали їх кругозір, вчили розповідати про предмети виставки. Батьки, допомагаючи дітям в організації виставки, вчили їх «розкриватися», бути впевненішими в собі і якщо щось не виходило, підтримували їх.

Крім того, виготовлялися інформаційні листки, пам'ятки для батьків: «Як підвищити самооцінку дитини», «Як підвищити самооцінку дитини» з особливостями поведінки», «Гра і її вплив на особистість вашої дитини».

Для розвитку у старших дошкільників позитивного усвідомлення себе, впевненості в собі необхідно було забезпечити дитині дружні стосунки з дорослими. Дітям потрібно було знати, бути впевненим, що його люблять батьки і вихователі таким, яким він є. І тільки тоді в дошкільника з'являлося впевненість, позитивне ставлення до себе, підвищувалася самооцінка.

Після закінчення реалізації програми нами були відзначені такі позитивні моменти: у дітей знизилася тривожність, діти стали набагато більше контактувати між собою. Нами було відмічено, що багато дітей стали відчувати радість від тієї діяльності, якою вони займаються, знизилася критичність дітей по відношенню до себе, діти стали з повагою і розуміння ставитися до почуттів своїх товаришів. Крім того, необхідно відзначити, що завдяки реалізації програми (спільних занять батьків з дітьми) ми привернули увагу батьків до особливостей особистості їх дітей.

З огляду на отримані дані, ми припустили, що корекція самооцінки дітей старшого дошкільного віку в ході виконання різних видів діяльності буде сприяти підвищенню рівня їх позитивного ставлення до однолітків.

В процесі психокорекційної роботи піддослідним пропонувалося виконати спеціально розроблені завдання, об'єднані в три цикли, що відрізняються один від одного характером діяльності (образотворчої, рухової, трудової), при виконанні яких коректувалася їх самооцінка. Корекція дитячої самооцінки здійснювалася на колективних та індивідуальних заняттях, згрупованих в три блоки: орієнтовний, корекційний, що закріплює.

Орієнтовний блок передбачав вправи, спрямовані на створення сприятливого емоційно-психологічного клімату в групі, встановлення довірчих відносин між членами групи і експериментатором, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в групі, активність діяльності і уваги, зняття напруги (релаксація).

Заняття корекційного блоку були розділені на три частини: перша передбачала корекцію самооцінки через досягнення мети в ситуації перешкод і вибору; друга – корекцію самооцінки в різних видах діяльності (образотворчої, трудової, рухової); третя – корекцію самооцінки через усвідомлення моральних норм і цінностей.

Закріплює блок занять був спрямований на закріплення отриманих навичок і умінь адекватного самооцінювання, а також на зняття психоемоційного напруження. Закріплення позитивного ефекту умінь і навичок адекватного самооцінювання в спільну діяльність здійснювалося в програванні проблемних ситуацій; закріплення позитивного ставлення дітей один до одного реалізувалося в процесі групового малювання; зняття психоемоційного напруження здійснювалося за допомогою релаксації.

Отже, можна стверджувати, що основний фактор формування самооцінки це сім'я. Саме в перші п'ять років життя у людини формується

структура особистості, закладаються основи Я-концепції. У цей період дитина особливо вразлива і несамостійний, емоційно залежима від сім'ї, в якій задовольняються повністю її потреби. Тому дуже важливо інформування людей, і, перш за все, батьків про проблеми, труднощі і наслідки, що виникають при неправильному відношенні до дитини. Тому вивчення особливостей єдиної дитини в родині у вітчизняній і зарубіжній психології приділялося недостатньо уваги. Підтвердженням цьому є те, що сьогодні багато батьків відчують труднощі в вихованні дитини, у формуванні у неї моральності, відповідальності за свої вчинки, адекватної оцінки себе, своїх здібностей. Слід зазначити, що в наш час існує тенденція до скорочення кількості дітей в сім'ї. Отже, багато сімей сьогодні обмежуються однією дитиною в силу різних факторів: соціальних, економічних, індивідуально-особистісних. На жаль, багато сучасних батьків не враховують при вихованні дитини особистісні особливості його розвитку, пов'язані з типом сім'ї, а конкретно з кількістю дітей в сім'ї. Внаслідок цього у дітей виникають проблеми в соціальній адаптації, взаємини з людьми, неприйняття оточуючими. На тлі цього у дитини може виникнути прагнення до ізоляції від соціуму, дезадаптація в соціальному середовищі, внутрішньоособистісний конфлікт, різні розлади психіки.

Після реалізації програми було проведено контрольне обстеження з метою вивчення динаміки показників по вищеописаними методиками.

3.3. Кількісний та якісний аналіз ефективності впроваджених заходів

Для проведення кількісного та якісного аналізу ефективності впроваджених заходів було вирішено також використати повторно ті ж самі методики, що й на самому початку нашого експериментального дослідження.

Дослідження проводилося також в три етапи: на першому етапі дослідження було проведено тест «Смішні чоловічки»; на другому етапі дослідження була проведена методика «Драбинка»; на третьому етапі нашого

дослідження батькам було запропоновано тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Столина [1].

Після проведення тесту «Смішні чоловічки» з дошкільнятами, були зроблені висновки, які відображені на малюнку 3.6:

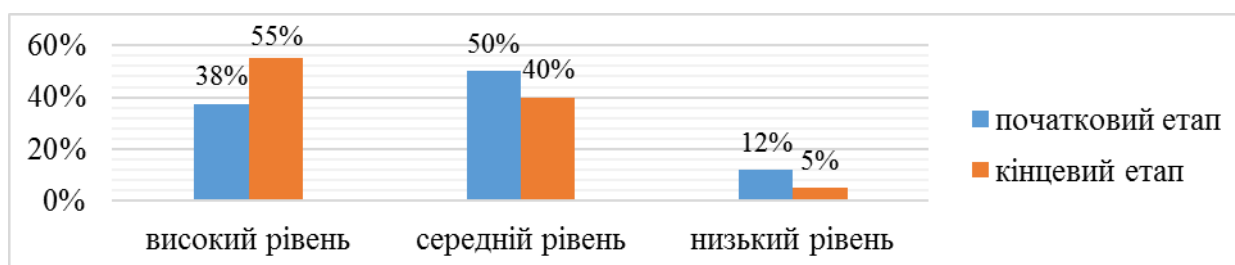

Рис. 3.6. Характеристика рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на початковому та кінцевому етапі

Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що у більшості дітей високий рівень самооцінки (55%). Для них характерні впевненість в собі, майже всім дітям із середнім рівнем самооцінки властиво спокійна поведінка, більшість з них не конфліктні, доброзичливі. Високим рівнем самооцінки володіють 55% дітей у порівнянні з 38% дітей на початковому етапі. Для них характерно впевнена поведінка. З низьким рівнем самооцінки 5% дітей у порівнянні з 12 % початкового етапу. Для них властиво сором'язливість, замкнутість.

На дереві діти також показували, де розташовуються мати, батько та інші члени сім'ї. Більшість дітей розмістили мати і батька більш ближче до себе, у порівнянні з високорозміщеністю початкового етапу. Аналізуючи отримані результати можна зробити висновок про те, що діти добре ставляться до своїх батьків і більшу значимість вони мають в очах дитини. Тільки одна дитина розташувала себе вище батька. Це означає, що батько меншою значимістю володіє в очах дитини.

Далі була проведена методика «Драбинка», спрямована на виявлення рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку. Після проведення методики були зроблені наступні висновки.

З позиції дитини: більшість дітей (70%) мають високий рівень самооцінки по всіх рівнях. Низьким рівнем самооцінки володіє менша частина (5%) дітей по всіх рівнях. Решта дітей (25%) володіють середнім рівнем самооцінки (рис. 3.7).

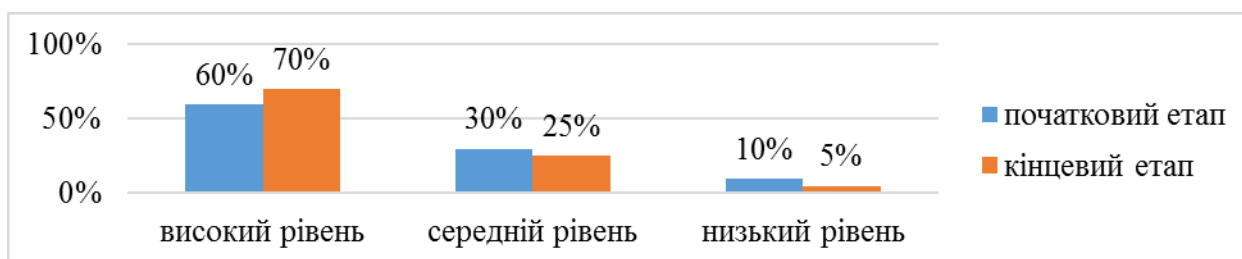

Рис.3.7. Результати методики «Драбинка» (позиція дітей) на початковому та кінцевому етапі

З позиції дорослого: більшість батьків (80%) бачать свою дитину на першій сходинці, що показує високу самооцінку на всіх рівнях. Середній рівень самооцінки (20%), на думку дорослих тільки на трьох рівнях (розумний – дурний, здоровий – хворий, хороший – поганий). Низький рівень становить 0% (рис.3.8).

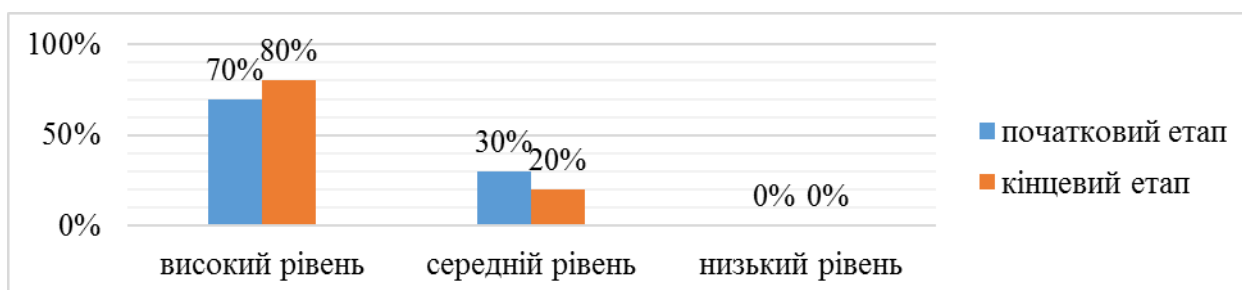

Рис.3.8. Результати проведення методики «Драбинка» (позиція дорослих) на початковому та кінцевому етапі

Далі для дослідження дитячо-батьківських відносин був проведений тест-опитувальник ОБВ (опитувальник батьківського відношення) А. Варга, В. Столина.

На підставі аналізу даних, були отримані наступні результати (рис. 3.9).

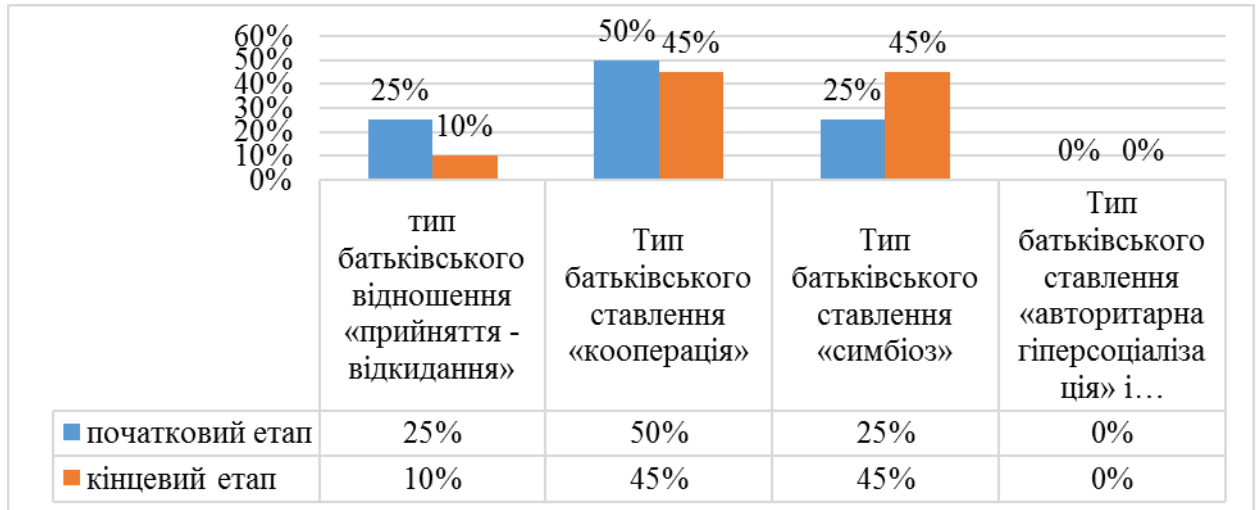

Рис. 3.9. Дані отримані за тест-опитувальником ОБВ А. Варга, В. Столина (точка зору матерів) на початковому та кінцевому етапі

У опитаній групі матерів переважає тип батьківського відношення «прийняття – відкидання» (10% у порівнянні з початковими 25%). Це означає, що у цього числа матерів виражено позитивне ставлення до дитини. Дорослий бере дитину такою, якою вона є, поважає і визнає його індивідуальність, схвалює його інтереси, проводить з ним досить багато часу.

Тип батьківського ставлення «кооперація» виявлено у 45% у порівнянні з початковими 50% матерів. Для даної групи матерів характерно те, що вони проявляють щирий інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінюють здібності дитини, заохочують самостійність і ініціативу, намагаються бути на рівних з дитиною.

Тип батьківського ставлення «симбіоз» виявлено у 45% у порівнянні з 25% матерів початкового етапу. Ця категорія матерів не встановлює психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагається завжди бути ближче до дитини, задовольняти його основні розумні потреби.

Тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічається в даній групі матерів (0%). Це означає, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими і вірить в нього.

Далі представимо дані по всім батькам (рис.3.10)

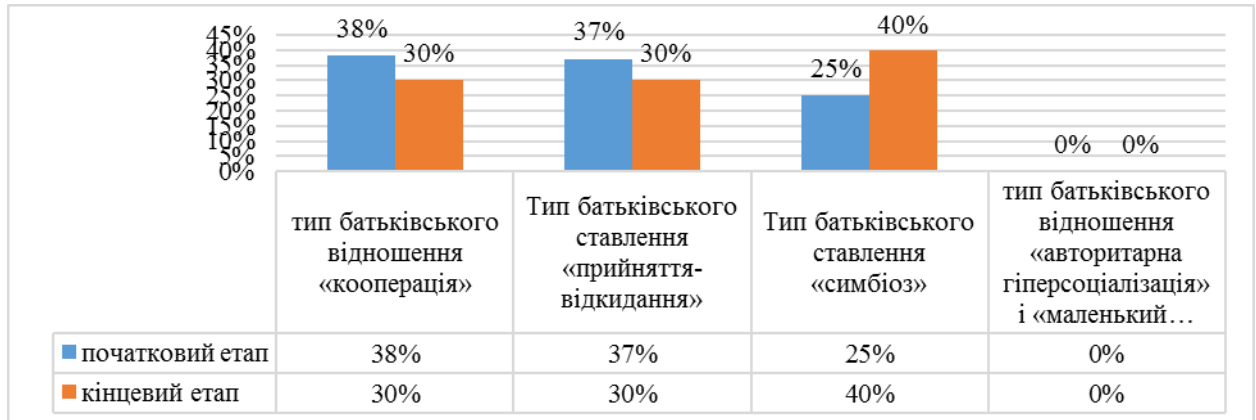

Рис. 3.10. Дані отримані за тест-опитувальником ОБВ А. Варга, В. Столина (по всім батькам) на початковому та кінцевому етапі

У опитаній групі батьків найчастіше зустрічається тип батьківського відношення «кооперація» – 30% у порівнянні з 38% початкового етапу. Тип батьківського ставлення «прийняття-відкидання» виявлено у 30% батьків у порівнянні з початковими даними, а саме 37% батьків. Тип батьківського ставлення «симбіоз» виявлено у 40% батьків у порівнянні з 25% батьків початкового етапу.

У опитаній групі батьків тип батьківського відношення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічається (0%).

На закінчення можна сформулювати наступні висновки.

1. Корекції дитячої самооцінки сприяють групові завдання, при яких виконуються спільні дії в різних видах діяльності, порівнюються і оцінюються результати діяльності свої і однолітків. Корекція самооцінки дітей супроводжується підвищенням рівня позитивного ставлення до однолітків. Механізмами формування адекватної самооцінки дітей виступають: звірення; інтерперсональний вплив; Зворотній зв'язок;

перенесення способів оцінки з одного виду діяльності на інший; прогнозування негативних оцінок результатів діяльності; абстрагування в ході виконання творчих завдань і трудових доручень критеріїв оцінки своєї і чужої діяльності, способів її виконання; передбачення емоційних реакцій на критичні зауваження на свою адресу.

2. У розвитку і формуванні у дошкільників адекватної самооцінки простежується стадиальність в оволодінні механізмами самооцінювання; неоднаковий темп корекції самооцінки в процесі виконання експериментальних завдань, в рівнях їх виконання в різних видах діяльності, сензитивність до формує впливам, синхронність формування адекватної самооцінки дітей та зміни їх ставлення до однолітків.

3. Успішність корекції самооцінки поведінки і діяльності дошкільнят обумовлюється наявністю знань критеріїв оцінки якості виконання різних видів діяльності, орієнтацією при самооцінюванні на процес і результат діяльності, низькою вольовою регуляцією, наявністю уявлень про механізми самооцінювання, особливостями психічного розвитку дітей.

Висновки до розділу III

Нами було проведена діагностика рівня самооцінки та типу дитячо-батьківських відносин. У дослідженні брало участь 16 дітей старшого дошкільного віку: 8 хлопчиків і 8 дівчаток, і 32 батьків: 16 матерів і 16 батьків. Для дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку було проведено тест «Смішні чоловічки» і методика «Драбинка». Для дослідження дитячо-батьківських відносин був використаний тест – опитувальник ОБВ (опитувальник батьківських відносини) автори А. Варга, В. Столін. Дослідження проводилося в три етапи. На першому етапі дослідження було проведено тест «Смішні чоловічки». Цей тест дає можливість дізнатися про ставлення дитини, наприклад, до своїх братів, сестер, одноліткам, членам

сім'ї, а також спрямований на виявлення особливостей розвитку самооцінки. На другому етапі дослідження була проведена методика «Драбинка», спрямована на виявлення особливостей розвитку самооцінки дошкільників. На третьому етапі нашого дослідження батькам було запропоновано тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В. Столина. після проведення діагностики, можна сказати, що у більшості батьків і матерів даної вибірки умовно домінуючим є тип батьківського відношення «кооперація». Тобто більшість обстежених батьків прагне до того, щоб бути на рівних з дитиною, високо оцінювати здібності дитини, заохочувати самостійність і ініціативу. Такий тип батьківського відношення як «прийняття», і у батьків і у матерів зустрічається приблизно з однаковою частотою. Симбіотичний тип зустрічається у батьків і матерів однаково. Тобто батьки не встановлюють психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагаються завжди бути ближче до неї. Наслідком таких батьківських відносин є те, що дитина характеризує себе безліч позитивних якостей. Тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічаються. Далі був зроблений порівняльний аналіз рівня самооцінки і типів батьківського ставлення. На підставі отриманих результатів були зроблені наступні висновки. Більшість батьківських пар мають різний тип батьківського ставлення до дитини 7 пар мають схожі позиції в питаннях виховання дитини. Із загальної картини виділяється стиль відносин до дитини «кооперація» і «прийняття». Батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, захищаючи його від труднощів і неприємностей в житті. Батько приймає дитину цілком, прагне до задоволення всіх його потреб, наслідком такої гіперопіки і безмежної любові є завищений рівень самооцінки дитини. При поєднанні приймають і кооперативних форм взаємини з дитиною в сім'ї, у дитини формується завищений і адекватний рівень самооцінки. Занижений рівень самооцінки виявлено тільки у двох дітей. У цих сім'ях тип батьківського відношення

«симбіоз». Низька самооцінка формується під впливом негативних форм дитячо-батьківських відносин, але за умови, що відношення обох батьків матимуть схожий негативно спрямований тип батьківського ставлення до дитини.

Далі була впровадження спеціальна програма, яка спрямована на підвищення рівня самооцінки дітей.

Згодом було повторно застосовані діагностувальні методики, що й на початковому етапі, та зроблені певні висновки: корекції дитячої самооцінки сприяють групові завдання, при яких виконуються спільні дії в різних видах діяльності, порівнюються і оцінюються результати діяльності свої і однолітків. Корекція самооцінки дітей супроводжується підвищенням рівня позитивного ставлення до однолітків. Механізмами формування адекватної самооцінки дітей виступають: звірення; інтерперсональний вплив; Зворотній зв'язок; перенесення способів оцінки з одного виду діяльності на інший; прогнозування негативних оцінок результатів діяльності; абстрагування в ході виконання творчих завдань і трудових доручень критеріїв оцінки своєї і чужої діяльності, способів її виконання; передбачення емоційних реакцій на критичні зауваження на свою адресу.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного аналізу спеціальної, методичної, мережевої та фахової літератури, нами були зроблені певні висновки.

При аналізі поняття «самооцінка»: психолого-педагогічний та науковий погляди, визначено, що якщо в ранньому дитинстві спостерігається формування зачатків самооцінки дитини, то вже у старшого дошкільника формується ставлення до себе і навколишнього світу – з'являється самооцінка в психологічному сенсі. Це вимагає професійного керівництва і уважного ставлення до дитини. Вся складність полягає в тому, що необхідно діяти так, щоб домогтися адекватної самооцінки у кожної дитини. Для цього вже в молодшому дошкільному віці слід активно займатися формуванням такої самооцінки. Головна особливість самооцінки полягає в самовдосконаленні, самоконтролі, саморегуляції дитини, самостійної неупередженої оцінки власної діяльності.

При описі формування самооцінки у дітей дошкільного віку, виділено, що підбиваючи деякі результати дослідження волі, вольових зусиль і формування самооцінки в науковій школі, необхідно підкреслити той внесок, який внесли дослідження в подальшу розробку даної проблеми. В даний час дослідження з проблеми волі зазнають якісні зміни: частіше вивчаються роль самооцінки в життєдіяльності людини, їх формування, особливості становлення в різному віці. Досліджується взаємозв'язок самооцінки з емоційними, інтелектуальними, моральними проявами особистості, що призводить до системного розгляду вольової сфери в психологічній науці. Спостерігається збільшення досліджень, що розглядають загальнотеоретичні положення психології волі і самооцінки на матеріалі суміжних галузей психології: психології праці, соціальної психології, корекційної психології та ін.

Під час характеристики впливу рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання, зроблено висновки, що позитивна і адекватна самооцінка дошкільника є важливою частиною мотиваційної готовності до шкільного навчання. Також позитивна самооцінка забезпечує необхідну передумову для переходу до шкільного навчання і пов'язаного з ним нового способу життєдіяльності. Пояснюється це тим, що навчальна діяльність вимагає від дитини розвиненої здатності свідомо керувати своєю поведінкою. Домогтися такого рівня поведінки можна лише за умови досить високого розвитку психологічних механізмів саморегуляції, в яких одне з центральних ланок належить самооцінці.

При розгляді особливостей дитячо-батьківських відносин у дітей старшого дошкільного віку, визначили, що з самого раннього віку діти є активними учасниками спілкування в родині. Включаючись у взаємодію з членами сім'ї, діти досить швидко засвоюють моделі, прийоми, правила спілкування з різними людьми, вчаться домовлятися з людьми різної статі і віку, прагнуть домогтися від навколишніх бажаного, іноді розуміючи, що це можна зробити різними способами. Спостереження за спілкуванням дитини з батьками і його вивчення дозволило вітчизняним і зарубіжним дослідникам судити про наявність в дитячо-батьківських спілкуванні маніпуляцій, тобто прихованого управління поведінкою опонента.

Досліджуючи вплив дитячо-батьківських відносин на вибудовування взаємних комунікацій старших дошкільників та на рівень їх самооцінки, виділили, що на противагу «об'єктному» відношенню, в якому дитина виступає найчастіше як об'єкт медичних, педагогічних та інших впливів. Дана група вчених зробила акцент на тому, що головним фактором в структурі готовності до материнства з психологічної точки зору виступає суб'єктна ставлення до дитини, яке і проектується на стиль материнського поведінки в цілому. Такого характеру відносини є підставою для створення сприятливих умов в рамках психічного розвитку дітей, найважливішими

показниками якого виступають особливості спілкування дитини з мамою, специфіка формування образу «Я» і готовності до співпереживання.

Розглядаючи емоційну саморегуляцію дошкільнят і дитячо-батьківських відносин, зробили висновки, що батькам дошкільнят з низькою самооцінкою притаманне переважання контролю за вчинками і процесом розвитку дітей. Більшість батьків навіть не уявляють, якими вони хочуть їх виховати. З такою батьківської позиції випливає нестабільність поведінки, завищені вимоги батьків, авторитарна домінуюча позиція. Отримані результати дозволяють зробити висновок про взаємозв'язок виникнення низької самооцінки з найближчим соціальним оточенням дошкільника. Тому, метою подальшого нашого дослідження стане корекційно-розвиваюча робота з дитячо-батьківської парою.

Нами було проведена діагностика рівня самооцінки та типу дитячо-батьківських відносин. У дослідженні брало участь 16 дітей старшого дошкільного віку: 8 хлопчиків і 8 дівчаток, і 32 батьків: 16 матерів і 16 батьків. Для дослідження самооцінки дітей старшого дошкільного віку було проведено тест «Смішні чоловічки» і методика «Драбинка». Для дослідження дитячо-батьківських відносин був використаний тест – опитувальник ОБВ (опитувальник батьківських відносин) автори А. Варга, В. Столін. Дослідження проводилося в три етапи. На першому етапі дослідження було проведено тест «Смішні чоловічки». Цей тест дає можливість дізнатися про ставлення дитини, наприклад, до своїх братів, сестер, одноліткам, членам сім'ї, а також спрямований на виявлення особливостей розвитку самооцінки. На другому етапі дослідження була проведена методика «Драбинка», спрямована на виявлення особливостей розвитку самооцінки дошкільників. На третьому етапі нашого дослідження батькам було запропоновано тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В. Столина. після проведення діагностики, можна сказати, що у більшості батьків і матерів даної вибірки умовно домінуючим є тип батьківського відношення

«кооперація». Тобто більшість обстежених батьків прагне до того, щоб бути на рівних з дитиною, високо оцінювати здібності дитини, заохочувати самостійність і ініціативу. Такий тип батьківського відношення як «прийняття», і у батьків і у матерів зустрічається приблизно з однаковою частотою. Симбіотичний тип зустрічається у батьків і матерів однаково. Тобто батьки не встановлюють психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагаються завжди бути ближче до неї. Наслідком таких батьківських відносин є те, що дитина характеризує себе безліч позитивних якостей. Тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» і «маленький невдаха» не зустрічаються. Далі був зроблений порівняльний аналіз рівня самооцінки і типів батьківського ставлення. На підставі отриманих результатів були зроблені наступні висновки. Більшість батьківських пар мають різний тип батьківського ставлення до дитини 7 пар мають схожі позиції в питаннях виховання дитини. Із загальної картини виділяється стиль відносин до дитини «кооперація» і «прийняття». Батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, захищаючи його від труднощів і неприємностей в житті. Батько приймає дитину цілком, прагне до задоволення всіх його потреб, наслідком такої гіперопіки і безмежної любові є завищений рівень самооцінки дитини. При поєднанні приймають і кооперативних форм взаємини з дитиною в сім'ї, у дитини формується завищений і адекватний рівень самооцінки. Занижений рівень самооцінки виявлено тільки у двох дітей. У цих сім'ях тип батьківського відношення «симбіоз». Низька самооцінка формується під впливом негативних форм дитячо-батьківських відносин, але за умови, що відношення обох батьків матимуть схожий негативно спрямований тип батьківського ставлення до дитини.

Далі була впровадження спеціальна програма, яка спрямована на підвищення рівня самооцінки дітей.

Згодом було повторно застосовані діагностувальні методики, що й на початковому етапі, та зроблені певні висновки: корекції дитячої самооцінки сприяють групові завдання, при яких виконуються спільні дії в різних видах діяльності, порівнюються і оцінюються результати діяльності свої і однолітків. Корекція самооцінки дітей супроводжується підвищенням рівня позитивного ставлення до однолітків. Механізмами формування адекватної самооцінки дітей виступають: звірення; інтерперсональний вплив; Зворотній зв'язок; перенесення способів оцінки з одного виду діяльності на інший; прогнозування негативних оцінок результатів діяльності; абстрагування в ході виконання творчих завдань і трудових доручень критеріїв оцінки своєї і чужої діяльності, способів її виконання; передбачення емоційних реакцій на критичні зауваження на свою адресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2003. 20 с
2. Активні методи в роботі практичного психолога: навч. посібник/ Л.В. Долинська, М.В. Левченко, Н.В. Чепелева, Л.І. Уманець. К. : УДПУ, 2014. 80 с
3. Алексєєва М.І. Вікова специфіка розвитку мотиваційної сфери особистості. *Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання*. К. : Нора-прінт, 2001. Т 4. С. 14-16.
4. Алексєєнко Т.Ф. Формування компетентності молодшої сім'ї у вихованні дитини і подолання конфліктів. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді)* : [зб. наук. праць]. К.: ВІРА Інсайт, 2000. Кн.1. С. 192-201
5. Амбалова С.А. Проблеми і механізми прояви тривожності учнів молодших класів. *Гуманітарний журнал*. 2016. Т. 5. №3 (16). С. 86-89.
6. Байєр О.М. Розвиток саморегуляції старших дошкільників у взаємодії з однолітками і дорослими : дис. ... канд. психол. наук 19.00.07. К., 2008. 180 с
7. Басін М. А. Розвиток навичок соціальної компетентності підлітків як умова профілактики їх девіантної поведінки. *Превентивна педагогіка теорія, практика*. 2005. С. 279-284.
8. Батиршина А. Р. Історико-психологічні тенденції в дослідженні проблеми волі і вольової регуляції. *Історія психології в особах: дайджест*. 2016. № 3. С. 67-89.

9. Батюта М.Б., Сидорина Є.В. Особливості впливу стилю сімейного виховання на рівень самооцінки молодших школярів. *Сучасні наукові дослідження та інновації*. 2017. №4. С. 797-800.
10. Батьків не обирають: проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової. К. : АЛД, 2017. 168 с.
11. Белобрикіна О. А. Вплив соціального оточення на розвиток самооцінки старших дошкільників віку. *Питання психології*. 2001. № 4. С. 31-38.
12. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.
13. Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 3. С. 5-6.
14. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник. К. : ІЗМН, 2018. 204 с.
15. Билкіна, Н.Д., Люсин, Д.В. Розвиток уявлень дітей про емоції в онтогенезі. *Питання психології*. 2000. №5. С. 38-48.
16. Болотова А.К. Розвиток самосвідомості особистості: тимчасової аспект. *Питання психології*. 2006. № 2. С. 116-126.
17. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: [навчально-методичний комплекс]. К. : Міленіум, 2003. 24 с.
18. Боришевський М. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 2015. № 4. С. 4-9
19. Булах І.С. Специфіка особистісного зростання підлітка : ракурс сучасного психологічного дослідження. *Журнал практикуючого психолога*. 2002. Вип. 8. С. 72-85.
20. Васильєва О.М. До проблеми вікової сензитивності в прояві емпатії у дітей дошкільного віку. *Питання психології*. 2005. №3. С. 15-25.
21. Ващенко Г.Г. Виховання волі та характеру. К. : Вища школа, 2019. 385 с.

22. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник. 3-тє вид., доопрац., доп. К. : Знання, 2008. 566 с. Бібліогр.: с. 560-566.
23. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. [2-ге вид.]. К. : Каравела, 2008. 400 с.
24. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук. К. : Просвіта, 2001. 416с
25. Вовчик-Блакитна О.О. Співтворчість педагогів та батьків як умова розвитку особистісного потенціалу дитини. *Актуальні проблеми психології: Психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві*; [збірник наукових статей],. К. : 2006. Том 4. С. 27-41.
26. Воронкіна М.А. Специфіка дезадаптації в молодшому шкільному віці. *Вісник інституту імені А.П. Чехова*. 2016. № 1. С. 176-180.
27. Галеева Є.В., Бартош М.М. Педагогічні умови розвитку діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку. *Гуманітарний журнал*. 2016. Т. 5. №2 (15). С. 127-131.
28. Гірняк А. Система психолого-педагогічної експертизи ефективності модульно-розвивальних підручників. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 151-157.
29. Головей Л.А., Василенко В.Є., Савенишева С.С. Структура сім'ї та сімейне виховання як чинники розвитку особистості дошкільника. *Соціальна психологія і суспільство*. 2016. Том 7. № 2. С. 5-18.
30. Головей Л.А., Савенишева С.С., Василенко В.Є. Дитячо-батьківські відносини в стабільні і кризові періоди дитинства. *Психологічний журнал*. 2015. Том 36, №2. С. 32-43.
31. Головей Л.А., Савенишева С.С., Василенко В.Є., Енгельгардт, Е.Е. До проблеми диференціації основних понять в системі відносин «батько-

дитина»: теоретичний і емпіричний аспекти. *Вісник університету*. Серія 12: Психологія. Соціологія. Педагогіка. 2014. № 2. С. 84-95.

32. Гончаренко С. У. Методика як наука. *Шлях освіти*. 2000. № 1. С.2–6.

33. Гончаренко С.У. Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 4. С. 17.

34. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 2017. 374 с.

35. Горбунова, Н.В., Трошіхіна, Є.Г. Особливості батьківських установок жінок, які мають дітей раннього дошкільного віку. *Вісник університету*. Серія 12: Психологія. Соціологія. Педагогіка. 2010. № 2. С. 274-278.

36. Грабовець Н.С. Розуміння вихователем психічних станів дітей як чинник особистісного підходу до них : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Луцьк, 2004. 201 с.

37. Гурко Т. А. Соціальна компетентність дошкільнят і якість батьківства. *Актуальні проблеми батьківства*. К.: Інститут соціології, 2013. С. 73-87.

38. Гурковська Т.Л. Взаємодія вихователя з дитиною як фактор гуманізації виховання. *Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання*. К. : Нора-прінт, 2001. Т 4. С. 52 54.

39. Гусова А.Д. Проблема психологічної адаптації дітей до навчання в школі. *Вісник університету*. 2012. № 8. С.229-233.

40. Джиоева А.Р., Джиоева Г.Х. Про реалізацію проблемного навчання в початковій школі. *Світ науки, культури, освіти*. 2017. Т.64. №3. С. 135-137.

41. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і самооцінка дитини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. №3. С.224–228.

42. Зайцева О.Ю. Умови розвитку образу Я дітей старшого дошкільного віку. *Гуманітарний журнал*. 2017. Т. 6. №3 (20). С. 152-156.
43. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо–батьківських відносин в парадигмі глибинної психології: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2005. 20 с.
44. Ілларіонова І.В. Дослідження проявів тривожності у дітей дошкільного віку в аспекті дитячо–батьківських відносин [Текст]. *Вісник ДПУ ім. І Я. Яковлєва*. 2011. №3 (71). Ч 2. С. 100-107.
45. Каган В.Є. Психогенні форми шкільної дезадаптації. *Питання психології*. 2014. №4. С. 89-95.
46. Короленка А. В., Гордієвська А. Н. Людський потенціал дитячого населення: розуміння і оцінка. *Соціальний простір*. 2018. № 5 (17). URL: <http://socialarea-journal.ru/article/28003> (дата звернення: 30.09.2019).
47. Короленка А. В., Калачікова О. Н. «Час на дітей»: ресурсні можливості сучасних батьків. *Соціальний простір*. 2019. № 5 (22). URL: <http://socialarea-journal.ru/article/28389> (дата звернення: 30.01.2020).
48. Кочетова, ЮА. Страху сучасних дошкільнят і їх зв'язок з особливостями дитячо–батьківських відносин. *Психологічна наука і освіта*. 2012. № 3. С. 77-87.
49. Крутицкая Н.Ю., Василенко В.Є. Порівняльний аналіз емоційного розвитку сільських і городски старших дошкільнят, що відвідують ГДОУ. *Наукові дослідження випускників факультету психології ДУ. Х.: Основа*, 2013. Т.1, № 1. С. 127-132.
50. Купріянов Б. В. Дитячі дозвільні заняття двох поколінь росіян (за результатами соціологічних досліджень). *Соціологічні дослідження*. 2015. № 11 (379). С. 159-160.
51. Мазурова Н.В., Трофимова Ю.А. Взаємозв'язок тривожності дітей дошкільного віку та стилю сімейного виховання. *Питання сучасної педіатрії*. 2013. Том 12. № 3. С. 82-88

52. Майорова-Щеглова С. Н. Про перспективи вивчення дозвіллевих занять сучасних дітей (у відповідь на статтю Б.В. Купріянова). *Соціологічні дослідження*. 2016. № 12 (392). С. 135-138.
53. Орлова А.В. Вплив стилю сімейного виховання на розвиток особистості дітей шкільного віку. *Міжнародний науково-дослідний журнал*. 2017. № 8-2. С. 111-114.
54. Парцхаладзе Л.Н. Вивчення впливу стилю сімейного виховання на самооцінку молодшого школяра. *Науково-методичний електронний журнал «Концепт»*. 2015. №2. С. 201-205.
55. Петрова Е. Ю. Модель реалізації педагогічних умов подолання навчальної дезадаптації учнів основної загальноосвітньої школи. *Науково-методичний електронний журнал «Концепт»*. Вип. 1 (107). С. 27-31.
56. Петрова О.Ю., Шкільна дезадаптація і педагогічні умови її подолання. *Вісник держ. пед. ун-ту*, 2012. Вип. 11 (126). С. 166-168.
57. Прийменко В. Вплив сім'ї на успішне навчання дитини. *Початкова школа*. 2006. №3. С. 52–55.
58. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку: монографія: ЛАНДОН-XXI, 2011. 231 с.
59. Разваріна І. Н., Гордієвська А. Н. Фактори формування вольових навичок дітей в міській та сільській місцевості. *Соціально-економічні та демографічні аспекти реалізації національних проектів в регіоні: зб. стат. в 2 т. Т. 2. Інститут економіки*, 2019. С. 405-412. URL: <http://hdl.handle.net/10995/78789> (дата звернення: 30.01.2020).
60. Разваріна І. Н., Гордієвська А. Н., Груздева М. А. Формування вольових якостей дітей в міській та сільській місцевості. *Дискурс*. 2019. № 8 (34). С. 70-88. URL: <http://journal-discurs.ru/files/arkhiv-zhurnala/8-2019/70-88.pdf> (дата звернення: 30.01.2020).

61. Савіна М.М. Шкільна дезадаптація: природа, структура, причини. *Державний університет телекомунікацій та інформатики*. 2010. № 3. С. 118-121.
62. Самогаєва А.Д. Вплив рівня самооцінки дітей старшого дошкільного віку на готовність до шкільного навчання. URL: <https://cyberlemnka.m/artide/nMiyame-ushvnyya-samoosenki-detey-starshego-doshkolnogo-vozrasta-na-gotovnost-k-shkolnomu-obucheniyu/> (дата звернення: 06.04.2020).
63. Сергієнко Е.А. Модель психічного і теорія Ж. Піаже. *Психологічні дослідження: електрон. науч. журн.* 2009. № 1 (3). URL: <http://psystudy.ru/num/2009n1-3/48-sergienko3.html> (дата звернення: 07.12.2019).
64. Смирнова М.М., Савенишева С.С. Теоретичні аспекти дослідження емоційної компетентності дітей дошкільного віку. *Інтернет-журнал «Світ науки» 2017, Том 5, №2* <http://mir-nauki.com/PDF/48PSMN217.pdf> (дата звернення: 02.01.2020).
65. Собкин Б. В., Скобельціна До Н., Іванова А. І. Вплив соціальних факторів на сімейне дозвілля дошкільника. *Соціологічні дослідження*. 2013. № 6 (350). С. 62-70.
66. Сундєєва Л.А., Шейкіна Е.А. До питання про дитячу тривожності і страху. *Гуманітарний журнал*. 2017. Т. 7. №4 (21). С. 410-412.
67. Терещенко Е.С. Самооцінка в структурі особистості молодшого школяра. *Бакалавр*. 2017. № 3-4. С. 31-34.
68. Тест Кеттелла, детский вариант. Адаптирован Э.М.Александровской. 12 ФЛО-120. URL:<http://vsetesti.ru/360/> (дата звернення: 09.06.2020)
69. Тичина К. О. Напрями гармонізації міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з порушеннями. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. К.: ДІА. 2018. № 12. С. 105–111.

70. Тичина К. О. Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2018. № 41. С. 360–370.
71. Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №9. С. 30–35
72. Фаустова І.В. Вплив порушення дитячо-родітельських відносин на прояв емоційного неблагополуччя в дошкільному віці. *Сучасні проблеми науки та освіти*. 2015. №5. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22235> (дата звернення: 07.12.2019).
73. Федоришин Г.М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї. Івано–Франківськ, 2006. 174 с.
74. Чернобровкіна С.В., Гусарова В.В. Уява як фактор прояву тривожності і страхів дошкільнят. *Вісник Омського університету*. Серія «Психологія» 2016. № 2.- С. 42-52.
75. Чикова І.В. Проблема емоційного неблагополуччя дітей дошкільного віку. *Гуманітарний журнал*. 2017. Т. 6. №1 (18). С. 165-167.
76. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. К.: Пресс, 2000. 512 с.
77. Шульга Т. І. Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності до навчання школярів. *Вісник державного обласного університету*. Серія: Психологічні науки. 2012. № 1. С. 60-66.
78. Щетиніна А.М. Сприйняття і розуміння дошкільниками емоційного стану людини. *Питання психології*. 2014. №3. С. 60-66.
79. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. (АСВ). «Анализ семейных взаимоотношений». URL: <http://testoteka.narod.ru/dro/1/07.html> (дата звернення: 09.06.2020)

ДОДАТКИ